

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На правах рукопису

Дубровіна Любов Андріївна

КОДИКОЛОГІЯ ТА КОДИКОГРАФІЯ
ЯК СПЕЦІАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ КНИГИ

*07.00.09. Історіографія, джерелознавство
та методи історичного дослідження*

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

КИЇВ 1993



00815234 (N)

4627836

Робота виконана в Інституті рукопису Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України.

- Офіційні опоненти: — доктор історичних наук,
академік АН України Я.Д.ІСАЄВИЧ
- доктор філологічних наук,
чл.-кор. АН України
професор В.В.НІМЧУК
- доктор історичних наук,
професор М.П.КОВАЛЬСЬКИЙ

Провідна організація — Інститут української археографії АН України

Захист відбудеться 24 березня 1993 року о 14 годині
на засіданні Спеціалізованої ради ДО 16.31.01 Інституту історії України АН
України

Адреса: 252001, Київ, вул. Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії
України АН України

Автореферат розіслано 26 листопада 1993 р.

Учений секретар спеціалізованої ради

Ю.А.Пінчук

Актуальність дослідження. Рукописна книга (далі РК) посідає особливе місце в системі історичних джерел, відтворюючи та акумулюючи величезний пласт духовного розвитку суспільства. Вона була важливим фактором передачі знання, активізації пізнання, формування світогляду, естетичних смаків та художньої уяви. Неоцінним був її вплив і на соціально-етнічні процеси та становлення національної самосвідомості українського народу.

РК є об'єктом дослідження спеціальної історичної науки кодикології (від латинського *codex* – рукописна книга), визнаної на сьогодні як у західній, так і у слов'янській науці. Водночас кодикологічні дослідження не знайшли значного поширення в історії східнослов'янської і, особливо, української книги. Відсутня теоретична розробка основ кодикології як самостійної науки джерелознавчого та книгознавчого циклів, недостатньо чітко визначено об'єкт, предмет, методи і методичні прийоми кодикології слова'янської РК, її основні завдання і напрями досліджень. Кодикологія разом із книгознавством є базовими науками для вивчення історії писемності та друку, а їх розвиток закладає підвалини для створення фундаментальної історії української книжної культури.

Розробка української кодикології як самостійної наукової галузі історії рукописно-книжної культури не може розгортатися без створення єдиного методологічного підходу і узагальнених методик збирання та наукового осмислення емпіричного матеріалу, без чіткого визначення процесів відображення дійсності і структури системного дослідження РК як культурологічного явища, без формування багатогранних кодикологічних масивів інформації, – без усього того, що мається на увазі під основами розвитку самостійної науки як певної системи знань.

Тому вирішення теоретичних та методологічних питань нового наукового напрямку розвитку досліджень рукописно-книжної культури середньовічної України, основних завдань науково-практичної діяльності є необхідною умовою подальшого розвитку системи гуманітарних знань про духовну спадщину України феодальної доби.

Стан проблеми. Українській книзі були присвячені численні текстологічні, палеографічні, лінгвістичні праці та дослідження. Останнім часом зростає інтерес і до історії книги та питань книжної культури, з'являються узагальнюючі праці О.М.Апанович, Я.П.Запaska, Я.Д.Ісаєвича, М.В.Кукушкіної, С.П.Луппова, М.М.Розова, Б.С.Сапунова, а також статті О.О.Амосова, Т.В.Діанової, Л.П.Жуковської, А.А.Турилова, М.І.Ніколаєва та інших, в яких кодикологічні методи використовувалися, як допоміжні. Кодикології східнослов'янських РК присвячені статті та дослідження О.О.Амосова, Г.М.Прохорова, О.М.Шварц та ін. Але немає спеціальних кодикологічних досліджень РК як феномена писемної культури, зокрема, української книги періоду пізнього феодалізму (XVI–XVIII ст.), коли відбувалося її національне становлення.

Виділення кодикології латинської РК з палеографії у самостійну історико-філологічну науку відбулося наприкінці 40-х років XX ст., коли французький

вчений А. Ден запропонував цей термін до наукового обігу. Предметом нової науки стала РК як пам'ятка певної культури, на відміну від палеографії, що вивчає проблеми письма різних джерел.

Дефініція терміна «кодикологія» та його наповнення із ступенем визначеності об'єкта, предмета та завдань, як науки, зазнавали деяких змін і уточнень, але і досі остаточно не вирішені, тому що кодикологія — наука ще надто молода і знаходиться у стадії становлення. Проте цей термін міцно увійшов до наукового обігу: найвагоміші сучасні довідники розглядають кодикологію як книгознавчу науку, що вивчає РК з точки зору цілісного явища і самостійної пам'ятки певної культурної епохи, пов'язаної з феодальним періодом розвитку суспільства.

Практична кодикологія, яка бурхливо розвивається на Заході, включає увесь комплекс роботи з книгою у процесі її створення та побутування: аналізуються подробиці технології; наводяться характеристики паперу, оправи, почерків, чорнила, організації тексту; оформлення та оздоблення сторінки, оправи; досліджуються походження книги (соціальне та географічне), її автори, укладачі, інтролігатори, доля (володарі, міграція, попит, бібліотеки тощо), історія скрипторіїв, майстерень, бібліотек та багато іншого, що має опосередкований чи віддалений зв'язок з існуванням РК. РК є пам'яткою культури, яка синтезує і мистецтво, і літературу, і філософію, і розвиток середньовічної науки та освіти. Кодикологія, джерелознавство, палеографія, археографія, текстологія, дипломатика, книгознавство, бібліографія існують у тісній взаємодії. Вся книжна культура сьогодення генетично пов'язана з писемним періодом культури. Метарівень писемної культури і розвитку суспільства феодальної доби об'єднує ці науки і допомагає комплексному вивченню історичного минулого.

Проблема кодикологічного вивчення книги вперше була порушена у праці французького вченого XVIII ст. Б. Монфокона, а власне термін виник наприкінці XIX – поч. XX ст., проте використовувався дуже рідко. У 20–30-і роки термін був запроваджений до наукового обігу французькою школою Шарля Самарана; теоретична розробка проблеми та предмета кодикології латинської книги належить Франсуа Мазе. У 60-і роки розвиток кодикології продовжили Жільбер Уї, Альберт Хрюйс, Леон Жіліссен та ін. Активні дослідження проводилися в Інституті досліджень та історії текстів у Парижі; в різних країнах почали виходити спеціальні видання та журнали: «Scriptorium» (з 1946 р.), «Manuscripta» (з 1957 р.), «Manuscripts» (з 1948 р.), «Het Boek» (з 1966 р.), «Quaerendo» (з 1971 р.), «Bulletin de l'Ecole des Chartes Codices Manuscripti» (з 1975 р.), «Revue d'Histoire des Textes» (з 1971 р.), «Полата кънигописная» тощо.

У російській історіографії латинської книги на початку 70-х років за ініціативою О.Д. Люблінської, Л.І. Кисельової та І.М. Лебедевої термін «кодикологія» почали вживати і спеціалісти латинської книги, згодом він прижився і у дослідженнях слов'янської книги. На сьогодні західна кодикологія нагромадила величезний досвід, який втілений у численних монографіях, окремих дослідженнях книги в історико-кодикологічному аспекті, підготовці

різноманітних палеографічних та кодикологічних довідників по пергамену, розліновці, філіграням, паперу, шрифтам, оправам, датованим рукописам тощо. Цьому сприяло створення в 1953 році в Парижі Міжнародного комітету палеографів, до складу якого увійшли представники 18 країн, що, безперечно, визначило і успіхи кодикологів та палеографів, істориків книги латинського та грецького письма. У Росії проблема латинської та грецької кодикології плідно вивчалася та вивчається елліністами та візантистами, серед яких О.А.Добіаш-Рождественська, О.Д.Люблінська, Т.В.Луїзова, Л.І.Кисельова, В.Л.Романова, Є.Е.Гранстрем, Б.Л.Фонкич, І.М.Лебедева та ін.

Найвідоміші нині західноєвропейські історико-кодикологічні центри у Парижі, Неймегені, Римі, Фессалоніках, Празі, Лондоні у своїх дослідженнях спираються на вікові традиції вивчення книг, схвалені Міжнародною школою кодикологів та палеографів, дослідження латинських, грецьких, арабомовних та інших книг, концепції яких підтримуються і російськими книгознавцями та кодикологами. На сьогодні склалися значні російські центри латинської та грецької кодикології у Санкт-Петербурзі та Москві. На порядку денному — створення кодикологічних центрів в Україні, оскільки проблеми українського кодексу досі комплексно не вивчаються. Окремі досягнення киянських, львівських, дніпропетровських учених у галузі археографії, палеографії, мистецтвознавства, мовознавства тощо, незважаючи на їх безумовну наукову цінність, поки що не можуть бути визнані кодикологічними, оскільки вони охоплюють лише окремі аспекти змісту РК.

На початку 70-х років славісти створили Міжнародний центр інформації з джерел балканської історії (СІБАЛ), де були і представники СРСР (зокрема С.О.Шмідт). Серед інших вирішувалися і проблема порівняльної кодикології та палеографії.

Одночасно з виділенням кодикології у самостійну науку відбувається і визначення її методів та взаємовідносин з спорідненими джерелознавчими та книгознавчими науками. Французький дослідник Жільбер Уї з'ясував зв'язок кодикології з архівістикою. Ж.Уї сприймав кодикологію (так само як ті, хто започаткував цю науку), як археологію книги. Західні медієвісти (від Б. Монфокона (XVIII ст.) і до її теоретиків 40-х років ХХ ст. А. Дена та Ф. Мазе) виділяли кодикологію з палеографії і визначали, як науку манускриптознавства РК раннього феодалізму, в основному до періоду Відродження. У східнослов'янській традиції вона зароджувалася в ХІХ ст. і довгий час існувала у надрах синкретичної за змістом бібліотечної практичної науки про опис та вивчення рукописів, яка не мала власної назви (її іноді також називали археологією книги) і об'єднувала археографію, палеографію, текстологію, дипломажику, джерелознавство тощо, пов'язані з вивченням зовнішньої та внутрішньої форми і змісту рукописів. Ускладнення пізнання історичного минулого, розширення кола проблем, пов'язаних з вивченням рукописного джерела, об'єктивно сприяли диференціації знань та відокремленню спеціальних наук джерелознавчого характеру. З часом

вони набували досвіду методичних прийомів, детальніше і предметніше вивчаючи окремі напрями джерелознавчого аналізу і, таким чином, створюючи умови для появи серії допоміжних наук, які одночасно забезпечували більш точними даними фундаментальні гуманітарні науки. Тісний зв'язок усіх «манускриптознавчих» наук значною мірою і породжує неясність у визначенні походження кодикології та її відокремленні від допоміжних.

Найбурхливіші диференційні процеси серед допоміжних наук відбувалися у 50–60-х роках, коли практично і з'явився термін «допоміжні», або «спеціальні», історичні дисципліни, чи науки джерелознавчого характеру. Ці процеси не завершені й досі. І розвиток науки передбачає подальші інтеграційні та диференційні зміни в залежності від суспільних потреб та розвитку наукового пізнання. Починаючи з 70-х років, кодикологія як самостійна допоміжна джерелознавча наука була визнана російськими та українськими вченими. На думку джерелознавців (Л.В.Черепнін), вона виникла на стику допоміжних наук (палеографії, дипломатики, текстології) і вивчає РК, як пам'ятку літератури, мистецтва, матеріальної культури, а також її соціальну долю та функції. Деякі вчені (У.Федер) визначають кодикологію, як гібрид палеографії та текстології з помітним впливом дипломатики і мистецтва, інші (В.В.Панашенко, Н.М.Яковенко) — відокремлюють кодикологію від палеографії, як «сопредельную дисципліну».

Одночасно кодикологію визначають і як книгознавчу науку (О.Ф.Акімушкін), яка займається історією книги і рукопису взагалі, оскільки предметом її вивчення є не текст, не зміст твору, а створення рукопису, властиві тільки йому формальні особливості та історія книг і колекцій. Як книгознавчу науку її тлумачать і книгознавчі словники.

Проблематика кодикологічних досліджень і предмета кодикології, на нашу думку, охоплює найрізноманітніші аспекти життя книги на всіх етапах її існування. Тим самим визначається, наряду із власними, і використання комплексних методик, які склалися протягом десятиліть у процесі практичного опису РК та «зовнішньої критики» рукописів.

Безумовно, вивчення окремих пам'яток писемності з точки зору літератури, мови, історії, філософії, етнографії, музики, мистецтва, медицини, математики та інших галузей середньовічної та сучасної науки не припинялося в Україні і в наслідок її часи. Серед дослідників останніх десятиліть можна назвати такі відомі імена, як: О.М.Апанович, Ю.А.Бевзо, Н.А.Герасимова-Персидська, В.Й.Горобець, Я.Р.Дашкевич, Я.І.Дзира, П.М.Жолтовський, Я.П.Запаско, Г.Н.Логвин, В.П.Колосова, Л.П.Корній, В.І.Крекотень, І.П.Крип'якевич, Л.Є.Махновець, Я.А.Матвіїшин, В.Л.Микитась, Ю.А.Мищик, О.В.Мишанич, В.В.Німчук, В.М.Нічик, Г.А.Нудьга, В.А.Передрієнко, М.М.Пешак, Г.М.Сивокін, І.П.Чепіга, Ю.П.Ясиновський та багато інших. Проте всі ці дослідження (незважаючи на те, що проводилися вони самовідданими і талановитими вченими) ґрунтувалися на вивченні окремих сторін явища, єдиного за структурою і походженням (як правило, пам'ятки історії та літератури), і не мали системного історико-кодикологічного характеру.

Відсутність розвитку кодикологічних досліджень в Україні пов'язана ще і невизначеністю конкретно-наукових меж кодикології, її предмета, складнощами кодикологічного аналізу РК, який охоплює великий простір між історичним джерелознавством та історичним книгознавством і є частиною сфери діяльності цих наук поряд з власне кодикологічними методами та методиками вивчення об'єкта, синтезуючи багато методичних прийомів як джерелознавства, так і книгознавства. Ці методи, в комплексі і окремо, є важкими для самостійного оволодіння без наукової підготовки, без професійно упорядкованих посібників та підручників.

Ці невтішні для "книгознавства рукописів" висновки посилюються тим, що вивчення стародруків та історія друкованої книги в Україні мають міцні книгознавчі традиції і високо оцінюються світовою наукою. Отже, для спільної історії української книжної культури втрачається дуже важливий фундаментальний книжно-рукописний пласт.

З моменту виникнення археографії, яка переважно займалася описом джерел, опис РК ґрунтувався на спеціальних методиках, що зумовлювалося специфічністю її, як комплексного джерела книжного типу. У східнослов'янській традиції таке виділення визначалося, як камеральна археографічна діяльність разом з описом інших писемних джерел; західноєвропейська ж славістика (і, перш за все, її фундатори, голландські вчені А.Хрюйс, Дж.М.М.Херманс, У.Федер) нещодавно запровадила до наукового обігу самостійний термін *кодикографія*, але лише, як формалізованого опису рукопису для автоматизованих технологій.

Виділення опису РК з кола питань камеральної археографії сприймається нами, як цілком правомірне. Але настав час відмовитися від вузького значення терміна *кодикографія* і надати йому нового тлумачення для визначення окремої спеціальної науки кодикологічного характеру як у її практичній діяльності, так і у теоретичній частині.

Об'єктом дослідження є рукописна книга та спеціальні історичні дисципліни – кодикологія та її камеральна галузь кодикографія, як самостійні науки, що вивчають РК як об'єкт кодикології та кодикографії сприймається у вигляді окремого комплексного (книжно-рукописного) історичного джерела з власними поняттями форми та змісту, які не збігаються із поняттями форми та змісту окремого писемного джерела. Предметом науки кодикології є вивчення написаної на пергамені чи папері РК, як факту матеріальної і духовної культури середньовічного суспільства в усій сукупності зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, а також історії, під якою мається на увазі походження, функції та доля книги. Характер, методи і види аналізу кожної окремої РК, як факту, та на його основі складання наукових описів РК є предметом вивчення кодикографії.

Мета роботи: формування теоретичних і методологічних підвалин науки про РК – кодикології та її камеральної галузі – кодикографії, встановлення їх місця серед наук книгознавчого та джерелознавчого циклів, основних напрямів дослідження української книжно-рукописної культури. Основні завдання:

— визначення об'єкта, предмета та завдань української кодикології та кодикографії;

— аналіз структури та функцій РК, як комплексного історичного джерела, у контексті проблеми походження, форми та змісту, історії кодексу;

— створення археографічної, кодикологічної і документально-інформаційної моделі РК, як методу наукового пізнання та наукової репрезентації кодексу;

— класифікація наукових описів, як кодикографічних систем, визначення видів та типів описів РК за науково-комунікаційним призначенням;

— на базі методу системного моделювання РК встановити методики кодикографування, закласти основні напрями кодикологічного дослідження історії української книжної писемності, створивши науково-методичні умови для фундаментальних досліджень книжної рукописної спадщини України.

Методологія дослідження. Теоретичною основою роботи є сучасні уявлення про основні закони розвитку суспільства та його інформаційно-комунікаційні процеси, вивчення закономірностей функціонування РК, як багатоаспектного історичного джерела. Методологічний апарат складається із загальнонаукових методів досліджень (структурно-функціонального аналізу РК, як комплексної системи, інформаційного відображення джерела, наукового моделювання, класифікації), а також з спеціальних методів та методик таких наук, як археографія, джерелознавство, палеографія, іконографія, філігранологія, дипломатика, кодикологія, книгознавство тощо.

Експериментальна база та методи дослідження. В основу покладені результати історіографічного вивчення проблеми та історико-кодикологічного аналізу більш ніж 700 західноєвропейських та слов'янських рукописних книг XI-XVIII ст. (серед них понад 200 українських книг XVI-XVII ст.) у контексті формально-кількісного та суттєво-змістового вивчення середньовічного кодексу, як факту та фактора духовної культури, багатоаспектного культурологічного явища, які були отримані внаслідок спільних зусиль багатьох наук, що мають своїм об'єктом рукописне джерело (таких, наприклад, як джерелознавство, палеографія, текстологія, дипломатика, археографія, філігранознавство та папірознавство, історія книги, бібліопегія, мистецтво кніги, іконографія, маргіналістика тощо).

Розробка автором теоретичних засад української кодикології та, особливо, нової джерелознавчої науки кодикографії, як окремої камеральної галузі кодикології, призвела до створення методів інформаційного, археографічного та кодикологічного опису РК, які базуються на системі історичного моделювання та її наукової репрезентації, як багатофункціонального комплексного джерела, а також до визначення кодикографічних методик ідентифікації та атрибуції по всіх параметрах книги, як синкретичного джерела, заснованих на всебічному аналізі зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, вивченні її історії в контексті походження, функцій та долі.

Наукова новизна дослідження. На відміну від західної (і не лише латинської та грецької, а, рівноцінно, й західнослов'янської, наприклад, польської), українська

кодикологія тільки зароджується. Окремі дослідження в галузі зовнішнього аналізу РК дуже далекі від системного та конкретного дослідження української РК, як окремого джерела книгознавчого та джерелознавчого типів. Разом з тим, кодикологічні дослідження у тісному зв'язку з іншими джерелознавчими науками, які вивчають писемну спадщину, створюють атрибуційні підвалини для чіткої ідентифікації культурологічних фактів, а отже, і адекватного наукового відображення духовних та суспільних процесів.

У цій роботі :

— обґрунтована необхідність віднесення питань вивчення походження, змісту, форми, історії РК до самостійної науки джерелознавчого типу — кодикології;

— закладені основи нового напрямку науково-культурологічних досліджень, пов'язаного із визначенням історико-кодикологічних методів вивчення писемної та книжної спадщини України;

— запропонована нова, прикладна для кодикології, наука камерального характеру — кодикографія, що відокремлюється від камеральної археографії; визначаються її предметне коло та методи кодикографування;

— виявлені джерелознавчі та книгознавчі особливості кодикології та її наукові засади, як окремої системи знань;

— запропоновані нові методи джерелознавчого та кодикологічного вивчення української книги;

— розглянуті термінологічні питання цих нових наук, пов'язані з теоретичними та науково-практичними розробками теми, запропоновані дефініції операційного характеру, пов'язані з кодикологією (і, особливо, з її об'єктом — рукописною книгою, її структурою та функціями), кодикографією, джерелознавством, камеральною археографією, бібліографією тощо;

— створена розгалужена та деталізована інформаційно-кодикологічна модель РК і кодикологічна модель даних, які спираються на системне вивчення походження, змісту, форми та історії РК;

— на основі методу моделювання даних РК, що враховує функціональне призначення кодикографування та його наукову орієнтацію, запропонована основна класифікація наукових описів РК;

— розглянуті питання розробки комп'ютерних кодикографічних систем; запропонована структура стислого автоматизованого кодикологічного опису східнослов'янської рукописної книги для комп'ютерної системи "Кодекс", що була створена автором спільно з фахівцями в галузі інформатики та автоматизації Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України.

Теоретичне значення дослідження

1. Завдяки розробці теоретично-методологічних та методичних основ кодикології та кодикографії, в систему гуманітарних досліджень запроваджується новий напрям історико-культурологічного вивчення духовної спадщини суспільства феодальної доби, який формує історико-кодикологічний підхід у конкретно-історичному дослідженні рукописно-книжної культури середньовічної України.

2. Визначаються об'єкт, предмет, методи та завдання української кодикології та її окремої галузі – кодикографії, а також вирішується низка питань, пов'язаних з відокремленням цих наук від археографії, палеографії, бібліографії, джерелознавства. Встановлюється місце кодикології та кодикографії в колі споріднених джерелознавчих та книгознавчих наук.

3. Розглянуті теоретичні та науково-практичні питання співвідношення камеральної археографії, бібліографії та кодикографії в контексті інформаційно-документального та джерелознавчого опису кодексів.

4. Розроблений загальний понятійний апарат кодикології та кодикографії, запропоновані шляхи його подальшого розвитку, встановлені основні дефініції.

5. Визначені структура та функції, форма та зміст РК, як історичного комплексного джерела, і, одночасно, своєрідної соціальної за походженням штучної системи закритого типу, яка існує в історичному просторі та часі шляхом активного обігу в різношарових інформаційних потоках суспільства.

6. Розглянуті питання інформаційно-комунікативного процесу суспільства, пов'язаного із походженням, призначенням та історією кодексів, процесом створення та запровадження РК, що відображає зв'язок: "епоха — автор — РК — описи РК (повідомлення про РК) — споживач інформації — суспільство".

7. Запропоновані методи інформаційно-документального, археографічного та історико-кодикологічного моделювання РК і системи інформаційного та аналітичного опису писемних джерел. Базуючись на розумінні історичного моделювання, як фактора наукового пізнання об'єкта, створюється інформаційно-кодикологічна модель РК у контексті теорії інформаційного відображення джерела в інформаційно-комунікаційному процесі суспільства.

Практичне значення дослідження обумовлюється залученням до наукового обігу системи нових знань, що сприяє формуванню нової наукової парадигми історичних досліджень феодальної культури, оскільки РК акумулювала всі аспекти його суспільного розвитку.

Кодикологічна модель даних, що репрезентує РК і є системно-ієрархічною структурою формально-кількісних та суттєво-змістових позначень компонентів книги, як об'єкта кодикології, в їх внутрішній взаємодії з соціокультурними факторами розвитку суспільства, може бути покладена в основу системного вивчення історії книги та суспільних тенденцій певної доби.

На основі інформаційно-кодикологічної моделі та кодикологічної моделі даних РК пропонується взаємопов'язана система методик всебічного вивчення РК як історичного джерела різними науками джерелознавчого та книгознавчого циклів.

Визначено камеральні галузі кодикології та археографії та створено структури інформаційно-наукових та інформаційно-джерелознавчих систем опису РК, що дає можливість широко використовувати їх у повсякденній археографічній та кодикографічній роботі бібліотек та архівів з рукописними книгами в галузі наукового-практичного опису фондів.

Основна класифікація наукових описів РК, як кодикографічних систем, за універсальними та спеціальними типами, а згідно з науковим призначенням, і за подальшими видозімами підрозділами, – закладає основи для створення серії спеціальних уніфікованих методик підготовки відповідних інформаційних видань, орієнтує археографів та кодикографів на професійну спеціалізацію та дає початкові знання для оволодіння новими формами інформаційно-кодикографічної діяльності.

За результатами дослідження до бібліотечної практики запроваджено автоматизовану інформаційну систему “Кодекс”, яка дозволяє проводити комп’ютеризовану обробку кодикологічних даних, створювати основний банк даних, як ядро системи, а також банк узгоджених баз даних допоміжного характеру, що дає змогу інтелектуалізувати систему.

Дослідження закладає основи для створення спеціального навчального курсу для студентів профільних вищих навчальних закладів: університетів, інститутів культури, педагогічних інститутів, – з метою підготовки фахівців у галузі археографії, кодикології та кодикографії, джерелознавства та книгознавства.

Положення, що виносяться на захист.

Концептуальним положенням дослідження є визначення кодикології, як *самостійної науки джерелознавчої тичу*, що займає проміжне місце між джерелознавством та книгознавством. Найсуттєвішою її особливістю є визначення РК, як комплексного історичного джерела, багатofункціонального за призначенням та соціальними функціями. Структура, функції, форма і зміст РК у контексті інформаційного відображення джерела та вихід на проблеми розвитку духовних процесів середніх віків вивчаються кодикологією в історичному плані. До кола питань кодикології потрапляє увесь комплекс проблем книжно-рукописної спадщини України середніх віків.

Оскільки кодикологія тісно пов’язана з науковим описом РК, принципового значення набуває *теоретично-методологічне та науково-практичне визначення її камеральної галузі – кодикографії*, яка має характер експериментальної протостадії фундаментальних досліджень історії книжної культури.

РК може бути репрезентована, як єдина інформаційно-кодикологічна модель книжного джерела та як об’єкт і суб’єкт культури. Кодикологічне моделювання є методом наукового пізнання об’єкта, покликаним стимулювати розвиток системного знання з історії книжної та книжкової (як спадкоємця книжної) культури. РК є джерелом багатопластової, багатомірно згорнутої інформації, і тому цілком закономірною є поява науки кодикографії, що досліджує методики «розгортання» інформації та запровадження цієї інформації до наукового обігу.

Кодикографією, на нашу думку, може бути визнана спеціальна наука, яка визначає характер, методи та види описів рукописної книги, як інформаційно-культурологічної системи на основі всіх її складових (форми, змісту та долі), а також передбачає галузь науково-практичної діяльності по створенню узагальнюючих (чи універсальних) систем (каталогів, покажчиків, довідників,

автоматизованих інформаційних систем) обліково-охоронного та науково-інформаційного описів РК. Кодикографія може сприйматися, як окрема, камеральна, галузь кодикології, що зникається з камеральною галуззю археографії.

Апробація роботи. Наукове дослідження здійснювалося протягом 1986-1993 рр. Підготовлено більше тридцяти робіт по темі, опубліковано 26 праць (31 друк. арк.), в тому числі, три монографії (одна – в співавторстві). Як керівник та співкерівник, автор бере участь у двох проєктах Державного комітету по науці та технології при Кабінеті Міністрів України: "Реєстр української рукописної книги" і "Архівна та рукописна Україніка". В межах цих програм розробляються методологічні аспекти пошуку та залучення до наукового обігу інформації про рукописні книги і створюються дескриптивні стандарти на опис рукописної книги та архівного фонду для автоматизованого банку даних.

Про результати дослідження доповідалося на наукових міжнародних, всесоюзних та республіканських конференціях у Мінську (1986), Афінах (Греція) (1988), Тамбові (1988), Свердловську (1989), Москві (1989), Києві (1989, 1990, 1991), Харкові (1992) тощо. За результатами наукових досліджень Міжнародний біографічний центр у Кембріджі включив автора у свої довідники, а також визнав Міжнародною жінкою 1992 року.

Матеріали досліджень використовуються у наукових семінарах Інституту рукопису Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України, які проводяться для студентів профільних спеціальностей. Окремі розробки були покладені в основу автоматизованої інформаційної системи "Кодекс", що створена в Центральній науковій бібліотеці АН України.

Зміст роботи

Розділ I. Кодикологія. Об'єкт, предмет і місце серед споріднених наук джерелознавчого та книгознавчого циклів

Поняття "рукописна книга" завжди використовувалося у практичній діяльності спеціалістами різних напрямів. Воно пояснювалося, але ніколи не встановлювалося, як спеціальне наукове, в сукупності його джерелознавчої та книгознавчої сутності, що акумульована в кодикологічному підході до його визначення.

Розглядаючи поняття РК, як *самостійного історичного джерела книжного тилу*, необхідно, проте, усунути паралельне вживання різних термінів і визначитися з дефініціями. "Рукописом" можна назвати будь-яке писемне (або, якщо говорити про спосіб передачі інформації, – передане способом письма, а не друку) джерело, незалежно від його матеріальних характеристик та змісту твору. Рукопис може бути як в складі РК, так і поза її межами. І, навпаки, ототожнювання РК з книжкою лише за формою позбавляє її суттєвого джерелознавчого змісту, пов'язаного з унікальністю кожної РК та її походженням.

РК – явище специфічне, комплексний за своєю суттю особливий вид джерела, який відображає численні історичні зв'язки та суспільні відносини у галузі духовного життя людства, концентрує наукові та освітні досягнення суспільства, і, разом з тим, відображає матеріальні аспекти розвитку писемності, мистецтва книги, виробничих технологій обробки різних матеріалів тощо. Певні процеси розвитку книжної культури тісно пов'язані з історією культури взагалі, а предмет та методи дослідження історичних джерел практично повністю поширюються на джерелознавчі аспекти РК, яка може вивчатися не лише в книгознавчому контексті, а й як *комплексне історичне джерело історії духовної культури*.

Дефініція терміна “рукописна книга” вже встановлювалася вченими-археографами, такими, наприклад, як С.Ф.Карський, який вважав РК рукописом, написаним на окремих зшитках, опрацьованих разом, та Д.М.Альшиц, що істотно уточнив термін, розглядаючи книгу разом з іншими писемними джерелами, близькими за своїм значенням не лише за формою кодексу, а й за змістом, як пам'ятки писемності, що створювалися з метою політичного впливу, усього, художнього або релігійного читання, для обґрунтування правопорядку та створення статистичної картини.

Визначення цього поняття пов'язується нами із становленням РК, як об'єкта кодикології. В основу покладений генезис самої книжної культури. Основним критерієм при визначенні РК, як об'єкта кодикології та кодикографії, має бути *походження кодексу, як цілісного історичного джерела, що базується на книжній технології*. Проблема походження РК, як синтетичного джерела, включає в себе комплекс взаємопов'язаних питань *про створення рукопису, способи вираження ідеї, закладеної в ньому, та передачу базисної інформації, а також форми, за допомогою яких джерело реалізує свій зміст*.

Кодикологія – наука, пов'язана з джерелознавством, але не тотожна йому. Сфера спільних значень при аналізі предмета, методів та завдань цих двох наук не дає можливості поєднати навіть поняття “рукописна книга” та “оповідне джерело”. Для кодикології поняття “зміст” розташовується у сфері книгознавчих понять типології книги, яка не завжди, а іноді й зовсім не збігається з поняттям історичного твору або оповідного джерела. Типологічні риси кодексів відмежовані від джерелознавства (як історичного, так і філологічного) іншим рівнем узагальнення знань та інтеграції кодикологічних ознак. Кодикологічна класифікація кодексів, на нашу думку, прямо пов'язана з призначенням РК та розвитком духовної культури і наукових знань та їх відгалужень.

Отже, РК – окремий вид комплексного історичного джерела, який створювався у сукупності зовнішньої та внутрішньої книжної форми і змісту на основі єдиних за походженням та призначенням ідеї, структури, технології, мистецтва, а також єдиної мети, яка обумовлюється його соціальними функціями.

Подвійна природа РК як джерела впливає на визначення її місця серед історичних допоміжних або джерелознавчих наук. Синтетична природа РК визначає об'єднання у рамках кодексу різновидів і типів писемних та неписемних

джерел: документальних збірок, нарративних джерел, ілюстративних матеріалів, оправи тощо. Такий склад матеріалу, безсумніву, не може ігноруватися кодикологією, яка вбирає в себе їх досягнення, але і допомагає визначати історію походження та побутування конкретних джерел. Так, наприклад, для дипломатики і документознавства дуже важливим може стати кодикологічне вивчення історії створення документально-актової збірки, її особливостей, послідовності складання документів, формування структури збірника і технології оформлення, місця створення кодексу, його упорядників тощо. Розуміння дипломатичних або документознавчих аспектів джерельного масиву, їх класифікації, призначення та соціальних функцій допомагає кодикології визначити мету створення та історико-кодикологічні функції документальних збірників як книжного явища, можливо, його впливів на соціальні процеси та історичні події. Такі комплексні прийоми вивчення джерела надають нових можливостей аналізу і синтезу історичних даних не лише в актовому джерелознавстві, а й у джерелознавстві, пов'язаному з нарративними пам'ятками, літописознавстві, історичному музикознавстві, літературознавчих та історико-текстологічних дослідженнях нарративних джерел.

На відміну від палеографії, об'єктом дослідження якої є матеріал письма, кодикологія розглядає лише книги, написані на пергамені та папері. Безумовно, кодикологія не може поглинати палеографію, але кодикологу необхідно орієнтуватися в суттєвих різновидах письма, їх типах і видах, відзначати їх особливості; в свою чергу палеографу допомагають кодикологічні прийоми.

Кодиколог завжди повинен залучати до аналізу РК відомості про техніку виготовлення пергамену чи паперу, часи існування майстерень та папірень, їх володарів, шляхи купівлі-продажу, процеси старіння та їх специфічні особливості, філіграні. Зрозуміло, що класифікація, типологія та створення репертуару філіграней паперу різного походження, які вивчає філігранознавство (або філігранологія), мають безперечне значення для швидкості пошуку аналогій, а знання видів і типів дає можливість робити попередні висновки для польової археографії.

Кодикологічні методики та спостереження дуже важливі і для текстологів: створення історії тексту, розбудова текстологічних моделей розвитку тексту у списках можливі лише після залучення методик кодикологічного характеру про способи переписування книг, технології складання паперу та пергамену, лічильних та рубрикаційних позначок, а також того, ким і де був складений рукопис, коло власників тощо.

Дуже близькими є взаємозв'язки камеральних галузей археографії (як науки про весь комплекс робіт по залученню писемних джерел до наукового обігу) та кодикології.

Водночас кодикологія породжена писемним періодом існування книжного джерела, що сформував структуру, основні функції і визначив тенденції розвитку технології і мистецтва книги, тобто *модель книги, як соціального явища*. Тому окремі підрозділи кодикології мають спільні риси з книгознавчими науками – історією книги та оправи (бібліопегією), мистецтвом книги, бібліографознавством та бібліотекознавством.

Отже, у системі споріднених наук кодикологія займає проміжне місце між дисциплінами джерелознавчого та книгознавчого циклів. Вона має свій окремий об'єкт (РК як комплексне історичне джерело), предмет (історія, методологія та методика) та історичний простір функціонування. Кодикологія не може задовольнитися лише описом зовнішніх ознак кодексів, як її сприймають традиційно, оскільки РК, як окреме комплексне історичне джерело, має власні поняття форми та змісту. До методологічних питань відносяться визначення поняття об'єкта кодикології, моделювання РК, як кодикологічної та науково-інформаційної соціально-культурологічної системи та її науково-комунікаційних функцій, а також класифікація РК за походженням і змістом. Методики зовнішнього та внутрішнього аналізу рукопису з урахуванням необхідності використання комплексного джерелознавчого та книгознавчого аналізів дають змогу вирішити проблеми походження та призначення кодексу, його змісту та існування в історико-соціальному середовищі.

Розділ 2. Камеральна археографія та камеральна кодикологія. Кодикологія і прикладні методи дослідження РК.

Камеральна археографія вивчає проблеми, пов'язані з джерелознавчим аналізом писемного джерела, створенням системи його наукового опису та інформаційною репрезентацією в наукових виданнях. Методика опису РК розглядається у східнослов'янській археографії ось уже близько двох століть. Проблеми методик «внутрішнього і зовнішнього аналізу джерела» та «раціональності» опису РК, практичні основи опису кирилических РК розроблялися цілою плеядою відомих вчених XIX- початку XX ст.: в Росії — О.Х.Востоковим, О.В.Горським, К.І.Невоструєвим, В.М.Щепкіним, В.І.Срезневським, М.П.Лихачовим, В.М.Перетцом та іншими; в Україні — І.М.Каманіним, Є.Ф.Карським, І.Я.Франком, І.С.Свенціцьким, Є.І.Калужняцьким, М.І.Петровим, Ф.І.Тітовим, В.Березіним, О.Дмитрієвським, Г.Крижа-нівським, О.О.Лебедевим, С.О.Щегловою, М.Н.Сперанським, Є.Є.Голубинським, Г.К.Богуславським, С.І.Масловим, Є.О.Кивлицьким та ін.

Початковий період камеральної археографії не розділяв описів пам'ятки писемності взагалі і рукопису та РК зокрема. Спочатку ця робота сприймалася, як бібліографічна і бібліологічна діяльність, і була пов'язана з процесом підготовки каталогів. Однак ця робота досить швидко показала, що опис рукописів виходить за межі предмета бібліографії, оскільки концентрується у сфері джерелознавчого аналізу РК. Наприкінці XIX ст. дослідження в області пошуку, описування та науково-методичних принципів видання рукописів виділилися в окрему науку. Проте провідне місце серед перших археографів, безперечно, займає В.М.Перетц. Йому належить перша наукова методика опису РК, яка базується на 14 правилах, пов'язаних з аналізом рукопису, та саме запровадження поняття «опис рукопису», як метода наукового пізнання писемного джерела.

У радянські часи розвиток археографії в архівній системі призвів до обмеження її діяльності суто едіційними функціями. Проте у 40-х роках спочатку С.М.Валк

по-своєму окреслив предмет археографії, потім у 60-х роках В.О.Черних, О.О.Курносів і С.О.Шмідт сформулювали основні напрями і методи польової, камеральної та едиційної археографії, які у 80-х роках дістали подальший розвиток у розробках В.П.Козлова. На сьогодні можна вважати, що визначення археографії є остаточною: це — наука, яка займається усім комплексом проблем, пов'язаних із запровадженням писемних джерел до наукового обігу на етапі їх пошуку і збирання (польова археографія), наукового опису (камеральна археографія) та публікації (едиційна археографія).

Камеральні археографічні традиції РК в 20-30-х роках в Україні були розвинуті І.Огієнком, П.М.Поповим, М.В.Геппенером, в останні десятиріччя — В.І.Свенціцькою, О.М.Гуменюком, М.П.Візірем, О.О.Дзьобаном.

Питання про методичну уніфікацію і основні атрибути опису з точки зору текстології ставилися Д.С.Лихачовим, М.М.Тихомировим, Л.П.Жуковською, У.Федером та ін. За останні роки описування РК набуло статусу самостійної науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності. Загальні принципи археографічного опису розроблені та узгоджені як у латинській, грецькій та східній, так і у слов'янській рукописних книгах, визначені основні параметри поняття археографічного опису.

Водночас огляд методичних інструкцій, рекомендацій, систем описів рукописних книг показує, що поняття "опис РК" має занадто розширене значення, використання якого призводить до непорозумінь між спеціалістами різних наук, тому на сьогодні відсутні єдина структура та ієрархія опису, не встановлені пріоритети системи в археографічному та ін. описах РК (як змістові, так і формальні); не погоджені також обсяги понять і система позначень; в межах одного опису об'єднуються різні, але іноді дуже тісно переплетені функції: облікова, охоронна, науково-дослідна (або пізнавальна), інформаційна тощо; не існує диференціації щодо методик різних описів та видань, а також пов'язаного з цим поняття ціннісної "міри" або порогу інформації в залежності від видання.

Тісно змикається з системою цінностей і проблема класифікації систем опису. Різні методики не вирізняли поняття археографічного опису з будь-якого іншого і, як правило, складалися славістами-філологами, що вивчали текстологічні особливості пам'яток. Палеографічні, кодикологічні та інші спеціальні елементи додавалися для повноти вивчення історико-літературного джерела.

Отже, дуже важливим, передусім, є усунення корінних протиріч у терміні "опис". Перше його значення — *загальнонауковий метод пізнання об'єкта*, пов'язаний з початковим етапом наукового дослідження, що складається з спостереження та експериментального аналізу явища. Опис явища має на меті окреслення об'єкта, з'ясування причинних, генетичних, функціональних та інших зв'язків як усередині об'єкта, так і між об'єктом вивчення та середовищем. Ми визначаємо цей етап, як *джерелознавче описування РК*.

Друге значення — *допоміжний інформаційний засіб*, власне бібліографічний, археографічний чи кодикологічний опис документа для реалізації вторинного

документального комунікативного зв'язку. У свою чергу, це поняття опису може трактуватися і як *вільно-емоційне відображення факту*, процесу або уявлення в усній чи письмовій формі, і як *організована певним чином інформація*. Поняття *інформаційного опису* також може бути дуже широким, оскільки воно відображає комунікативні процеси різних систем. Мета вивчення явища та необхідність передачі інформації диктують форму і зміст інформаційного опису. У своїй структурі він передбачає протостадію *аналізу* інформації, побудову загальної *моделі* об'єкта, визначення його *структури і функцій*, а також *позначення* опису. Для писемних джерел це буде *опис археографічний та кодикологічний*.

Тому актуальним є питання про відокремлення методик різних стадій залучення РК до наукового обігу.

Перша стадія (аналітична): встановлення походження, атрибуція, виявлення та реєстрація всіх можливих інформаційних ознак про окрему РК. На першій стадії превалюють методики джерелознавчого, кодикологічного, палеографічного, лінгвістичного та інших аналізів РК.

Друга стадія (синтез даних) — це узагальнення отриманої в результаті аналізу фактичної інформації про окрему РК та укладання системи інформаційних позначень. На цій стадії розробляються методики створення описової статті та позначень опису (або каталогізації).

Третя стадія — інформаційно-функціональна, коли розробляються методики підготовки описових статей до публікації в наукових каталогах та довідниках. Досить часто практичні методики підготовки видання визначали й систему джерелознавчого опису та інформаційної репрезентації РК, а завдання видання, певним чином, впливало на повноту та ступінь розкриття інформації. В цьому плані досить суттєва різниця існує між методикою Зведеного каталога Археографічної комісії СРСР (Москва, Л.П.Жуковська) і Каталогною статтею Неймегенського університету (Голландія, У.Федер) та Уральського центру (Свердловськ, С.А.Галишев, І.Л.Манькова, Л.С.Соболева, А.Т.Шашков).

Четвертою стадією є системне узагальнення та кодикологічний синтез, результатом яких є створення предметно-теоретичних засад розвитку писемно-книжної культури.

До останнього часу всі процеси трьох перших етапів не були об'єктивовані та технологічно відокремлені, тому методологічно описи були дуже далекими один від одного.

Принципове значення для розвитку східнослов'янської кодикології має зарубіжний досвід. Так, за ініціативою АК СРСР і завдяки зусиллям латиністів (особливо Л.І.Кисельової та О.Д.Люблінської) в колишньому СРСР розповсюджена Інструкція по складанню опису рукопису Інституту дослідження та історії текстів у Парижі (далі ІДІТ), яка була розроблена в 1977 році спеціально для формалізованого кодикологічного опису латинської РК і включала до себе найменші деталі зовнішнього опису кодексу. В ній було намагання розділити на практиці та поєднати на етапі позначення структури опису дві перших стадій

залучення джерела до наукового обігу. Ця методична розробка підсумувала багатий (більш ніж 30-річний) досвід описування латинського кодексу і сприяла створенню аналогів для східнослов'янської книги (Л.А.Дубровіна, О.М.Гальченко, О.А.Іванова).

Виникає потреба виділення цих стадій у процесі описування та репрезентації РК. Кодикологія прагне до вивчення РК, як єдиного за походженням та призначенням об'єкта. Спроби об'єднати комплексне вивчення джерела засобами археографічного опису, як універсального методу дослідження, призвели до єдиного можливого, але конче незадовільного для РК результату – обмеження методиками інформаційної стадії складання каталога рукописів. Тому і не вдавалося уникнути протиріч між формою, змістом та “зовнішнім впливом”, які потребують окремих методик першої та другої стадій.

Розглядаючи сучасну камеральну функцію археографії, необхідно підкреслити, що її завдання полягає у визначенні та фіксації в традиційних і нетрадиційних формах науково-пошукового та науково-довідкового інформування основних джерельних атрибутів на основі розробки принципів, спільних для усіх писемних джерел, проте з врахуванням деяких їх специфічних особливостей.

Система опису має емпіричну основу, здатна виконувати як обліково-охоронну, так і науково-інформаційну функції, і характеризується, як опис універсального типу. Абсолютно ясно, що археографічні описи різних за типом джерел будуть відрізнятися за специфічними особливостями. В археографії такі обмеження системи опису універсальними ознаками диктуються необхідністю виділення інваріантних атрибутів та залученням загальних закономірностей інформаційного відображення писемного джерела.

Природно, що археографічний опис (далі АО) не може підміняти вивчення джерела такими спеціальними дисциплінами, як загальне джерелознавство, палеографія, текстологія, іконографія, дипломатика, епіграфіка, епістолографія, документалістика, а також і кодикологія. Структура АО складається з основних науково-інформаційних компонентів, що визначаються науково-комунікаційними функціями опису. Головними атрибутами науково-інформаційної структури моделі АО першого та другого рівнів є:

I. *Збереження*: країна; місце; сховище; шифри.

II. *Ідентифікація*: автор; назва рукопису; предмет (або тема).

III. *Класифікація РК за змістом*: біблійські книги; церковно-півчеські; богослужебні; полемічно-догматичні; історико-літописні; РК-архів; музичні; природничо-наукові; математичні та ін.

IV. *Склад ркп*: кількість частин; вторинний текст; відновлений текст.

V. *Мова*: основна; мова впливу; мова вторинного тексту (вставки, приписки, коментарі, доповнення та ін.).

VI. *Локалізація*: місце написання; скрипторія.

VII. *Датування*: дата створення рукопису; точна дата; хибна (помилкова) дата.

VIII. *Стан*: вигляд; збереженість ркп.

IX. *Обсяг*: кількість аркушів основного тексту; загальна кількість аркушів за формулою.

X. *Розмір*: формат; склад зшитків; розмір аркуша; нумерація (алфавіт); сигнатура.

XI. *Матеріал рукопису*: вид матеріалу (папірус, папір, пергамен); загальний аспект; філіграні.

XII. *Матеріал письма*: чорнило, олівець, кіновар.

XIII. *Організація сторінки*: розліновка рядка, колонки; поле тексту.

XIV. *Організація тексту*: рубрикація тексту; структура; особливі види тексту (тайнопис, таблиці, каліграми, «гра текстом»).

XV. *Письмо*: алфавіт; тип письма; кількість почерків; пунктуація; правопис.

XVI. *Оправа*: характер оправи; датування; розмір; матеріал кришок; тип покриття; матеріал покриття та колір; обріз; фурнітура; оздоблення

XVII. *Оздоблення ркл.*: в'язь; ініціали; заставки; кінцівки; мініатюри; гравюра; малюнок; інші види оздоблення.

XVIII. *Зміст*: перелік текстів; лакуни; довідкові розділи; вторинний текст (доповнення).

XIX. *Творці кодексу*: редактор; укладач; коментатор; перекладач; переписувач; ілюмінатор; палітурник; їх походження.

XX. *Історія побутування*: замовник; власник; вкладник; читач; власницькі знаки; локалізація.

XXI. *Мікротексти вторинного рівня*: записи творців кодексу; записи, що відносяться до історії кодексу (власницькі, вкладні, купівлі-продажу, історичні, про явища природи, молитовні, фольклорні, проба пера, побутові, випадкові).

XXII. *Вивчення та використання ркл.*: надходження на зберігання; обробка; бібліографія; укладач опису.

Усі інші науково-інформаційні системи опису РК відрізняються від АО мірою поглиблення інформації.

На нашу думку, теоретико-методологічні аспекти *камеральної археографії* передбачають створення:

I. Археографічних моделей писемних джерел (ПД), до яких відносяться: 1. Склад основних науково-інформаційних компонентів ПД та його різновидів; 2. Функції ПД; 3. Структура ПД та його різновидів.

II. Системи археографічно-аналітичного та археографічно-інформаційного опису ПД. Нею передбачається: 1. Створення комплексних методик джерелознавчого аналізу з метою отримання точних даних про інформаційні елементи та структуру ПД; 2. Визначення методики репрезентації різних видів та типів ПД через їх залучення до наукового обігу.

Теоретично-методологічні аспекти *камеральної кодикології* по відношенню до камеральної галузі передбачають створення:

I. Кодикологічної моделі РК, до якої відносяться: 1. Склад основних науково-інформаційних компонентів РК; 2. Функції РК; 3. Структура РК.

II. Системи кодикологічно-аналітичного та кодикологічно-інформаційного опису, яка складається з: 1. Створення методики джерелознавчого аналізу з метою отримання точних даних про інформаційні елементи РК; 2. Визначення методики репрезентації окремої РК, її різновидів та комплексів.

Діяльність в галузі *практичної археографії* складається з 3-х стадій: а) виявлення джерел та джерелознавчий аналіз; б) укладання інформаційних видань археографічного типу — каталогів рукописів та документів, покажчиків, переліків та ін.; в) підготовка видань пам'яток та публікацій документальних зводів, корпусів документів.

Діяльність у галузі *практичної кодикології* також складається з 3-х стадій: а) виявлення РК та джерелознавчий аналіз; б) складання інформаційно-довідкових та пошукових видань кодикологічного типу — каталогів РК, покажчиків, переліків за різними видами та типами; в) підготовка спільних з джерелознавцями, палеографами та іншими спеціалістами споріднених галузей довідкових видань з окремих компонентів та елементів РК – скрипторів, персоналій створювачів кодексів, бібліотечних зібрань, освітніх та книжних центрів тощо, а також спеціальних типів видань — альбомів оздоблень та прикрас РК, оправ, почерків, філіграней, розліновки, екслібрисів та ін.

Моделювання ПД і РК та їх наукова репрезентація можуть бути здійснені в багатьох напрямках та формах, що визначаються конкретною метою наукового пізнання об'єкта. Наше розуміння наукового моделювання РК передбачає вивчення природи джерела, створення зовнішньої та внутрішньої структури, а також визначення функціональних взаємодій РК як системи. Моделювання РК ґрунтується на її трансляційній властивості і можливості інформаційного відображення або взаємодії соціальних процесів через кожен окрему РК.

Що стосується кодикологічного опису (далі КО), то він може бути віднесений до категорії універсальних, хоча в ньому й використовуються методики і принципи, залповдані спеціальною наукою. Цей опис буде розрахований на використання його всіма спеціалістами. Його принциповою рисою є передача найдрібніших деталей зовнішніх ознак та спостережень щодо процесу створення кодексу та його змін. Кодикологічний аналіз РК має набагато ширшу мету, ніж створення комплексного та вірогідного опису книги: його напрям визначає підвалини історичних досліджень книжної та писемної культури суспільства взагалі.

До наукового обігу поняття КО проникає дуже повільно у зв'язку з невизначеністю об'єкта. Найчастіше мова йде про елементи та окремі методики кодикологічного аналізу, який прямо пов'язується з аналізом зовнішніх ознак кодексу. При цьому аналізуються ознаки, що відрізняють власне рукопис та кодекс, тобто справа, організація блоку, складання зшитків, їх нумерація, деякі палеографічні особливості (зміни почерків), аналіз філіграней тощо. Спеціалісти з латинської книги (Л.І.Кисельова та І.М.Лебедева) пропонують розглядати об'єкт кодикології, як усю сукупність знання про книгу. Однак на практиці опис РК поки що спирається на розширення археографічного опису зовнішнім аналізом.

Подвійна природа РК призводить до змішувань в описі методів наукового пізнання в кодикології і науково-інформаційної репрезентації РК. Тому доцільним уявляється розподіл цих його функцій і визначення *кодикологічного опису*, як методу наукового пізнання, а *кодикографічного опису*, як методу науково-інформаційної репрезентації.

Сукупність методів ідентифікації та атрибуції по всіх параметрах книги, як синкретичного джерела, всебічного аналізу зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, вивчення її історії (походження, функцій та долі) — це методологічний арсенал кодикології як науки про РК і основа кодикографії як науки про опис РК. Створена нами на базі аналізу даних структура КО репрезентує найпоширенішу типологічну модель РК. Кодикографія є основою і, водночас, результатом спеціального і кодикологічного вивчення РК та її історичного контексту, реалізованих через систему наукової репрезентації РК у вигляді різноманітних схем, структур, способів та методів опису.

Кодикографією, на нашу думку, може називатися спеціальна дисципліна, яка визначає характер, методи та види описів РК як інформаційно-культурологічних систем на основі всіх складових, що відображають їх форму, зміст та долю, а також передбачає галузь науково-практичної діяльності по створенню узагальнюючих (чи універсальних) систем (каталогів, покажчиків, довідників, АІС), обліково-охоронного та науково-інформаційного описів РК. Отже, кодикологічне описування РК пропонує методикі її наукового пізнання, як синкретичного культурологічного джерела, а складання конкретних пошукових і аналітич. лх описів — як археографічну та кодикографічну діяльність.

Інтеграція наукових знань про природу і властивості інформації (особливо соціальної) додатково виявила гостру необхідність чітко визначити і розмежувати предмети і функції різних наук, об'єктом яких є документальне джерело як інформаційна система. Важливе значення розробка поняття "документа" як об'єкта спеціальних наук, пов'язаних з документними системами і документальними комунікаціями (археографія, кодикографія, джерелознавство, дипломатика, бібліографознавство, документо-знавство, документалістика тощо).

Перш за все, слід розмежовувати сфери діяльності наук, що займаються вивченням документів первинного рівня (археографія, дипломатика, кодикологія) і документів вторинного рівня (бібліографія), які для фахівців мають принципові відмінності. Для перших головне — вивчення *походження і призначення* писемного джерела та *адекватності відображення інформації*, яка реалізується через описову статтю. Зміст і форми комунікаційних процесів у ПД значно складніші і охоплюють набагато більшу за соціально-комунікативними функціями і розгалуженими ознаками систему, ніж визначений у бібліографії зв'язок "книжка — споживач інформації", який не знає сталі "критики" джерела.

Процес створення та запровадження документа (як писемного, так і друкованого) до суспільного обігу виражає взаємозв'язок "епоха — автор — документ — повідомлення про документ — споживач інформації — суспільство",

що існує у постійному інформаційному циклі. У спрощеному вигляді цей цикл складається з трьох фаз: фази визначення потреби створення "документа"; фази реалізації потреби через безпосереднє створення "документа" (визначення його форми та змісту); фази реалізації змісту через способи збереження інформації та її впливу на суспільні процеси.

На першому етапі (протостадії створення) автор чи укладач документа аналізують потреби в інформації, на другому — він та всі інші учасники створюють документ, після чого починається етап побутування документа. Останній характеризується тим, що документ відривається від своїх творців і починає жити самостійно. На першому і другому етапі автор та інші творці беруть активну участь у інформаційно-комунікаційному процесі, визначаючи методи передачі та впливу, на останньому ж, як правило, включаються зовсім інші учасники комунікаційного процесу, які досліджують та інтерпретують інформаційну сутність документа і передають інформацію про його форму й зміст. На різних фазах відрізняються також комунікативні функції та взаємодії і, відповідно, різні методи наукового аналізу.

Бібліографія має справу з науково визначеними документальними джерелами (це відображене у вихідних даних) і не знає протостадії камерального дослідження невизначеного писемного джерела (ідентифікації та критики вірогідності інформації), включаючись до інформаційного процесу тільки на кінцевій фазі. Основна для бібліографа діяльність розпочинається за джерелознавчою стадією типологічного аналізу документів. Стадія "критики" джерела і визначення його внутрішньої форми та змісту відсутня в бібліографії.

Джерелознавство, археографія та документознавство досліджують інформацію про документ на перших двох стадіях: виникнення ідеї та укладення тексту та документа. При цьому визначаються головні елементи та характерні риси форми й змісту документа, що фіксуються в описовій археографічній статті. Описова стаття ґрунтується на закономірностях відтворення інформації через *позначення опису*; який у залежності від функції, в свою чергу, може бути коротким, повним або розширеним. Позначення опису передбачає уніфікацію та структурування інформації для включення її до обліково-охоронних документів або довідників. Так, для документів періоду феодалізму найбільш узагальнюючими науками, пов'язаними з типологічним вивченням та описом документів, є *дипломатика*, що вивчає актове джерелознавство, та *кодикологія*, що займається джерелознавчим дослідженням РК, хоча описи джерелознавчо будуть зовсім різними.

Особливого значення набуває проблема аналізу писемного документа для подальшого складання його *інформаційного опису*, який розглядається такими науками, як камеральна археографія, джерелознавство, дипломатика та кодикографія. Інформаційний опис документа у тому його значенні, яке надається йому бібліографією, може складатися лише на основі зазначеної *описової археографічної чи кодикографічної статті* на рукопис. Описова археографічна

чи кодикографічна стаття — це розширений тип надання різноманітних джерелознавчих відомостей про походження, форму, зміст та історію рукопису. Вона є результатом самостійної дослідницької роботи археографа. Якщо комунікаційні властивості документів у інформатиці та бібліографії інтерпретуються зв'язком: “описаний документ” — “укладання інформаційного повідомлення” — “доведення до споживача інформації”, то описова стаття джерела, в свою чергу, повинна відображати зв'язок: “явище” — “джерело” — “науковий аналіз джерела” — “укладання аналітичного опису (чи описової статті)” — “укладання інформаційного повідомлення на основі описової статті” — “формування документальних потоків чи підготовка документальних публікацій”.

Структура та сутність узагальнюючої інформації, вираженої в основних інформаційно-документальних атрибутах писемного та друкованого джерела, безумовно, можуть бути зведені до загальних елементів позначення інформаційного опису (як різновиду інформаційного повідомлення), які не враховують видових властивостей. Вивчення різновидів писемних джерел безпосередньо пов'язане з теорією відображення у контексті наступного комунікаційного зв'язку: “епоха створення” — “особи, що створюють джерело” — “документальне джерело як посередник” — “науковий опис джерела” — “археографування джерела з метою укладання інформаційних описів” — “споживачі інформації” — “епоха побутування джерела” — “дослідники джерела” — “сучасна епоха”. Саме цей зв'язок виражається в основному джерелознавчому підході до аналізу (чи критики) історичного джерела: походження, зовнішня та внутрішня форма, зовнішній та внутрішній зміст, доля чи історія побутування джерела, його роль у сучасну епоху, вплив на суспільні процеси. Разом з тим, ця ж послідовність відтворює процес циркуляції соціальної інформації, відображений у циклах створення та висвітлення джерела. Такий підхід дуже далекий від бібліографічного комунікаційного процесу.

Отже, завдання та функції камеральної археографії та кодикографії, як наук джерелознавчого, книгознавчого та інформаційного циклів, значно ширші від завдань та функцій бібліографії, а предмет та методи дослідження істотно розходяться.

Розділ 3. Структура, функції, формат і зміст РК як історичного комплексного джерела. Інформаційно-кодикологічна модель РК у контексті інформаційного відображення джерела

Вивчення природи РК як об'єкта кодикології передбачає створення системи комплексного моделювання її, як історичного джерела, матеріальної, ідеальної та формально-логічної структури, інформаційно-комунікаційних взаємодій, наукового описування (або пізнання) тощо. Кодикологічне моделювання РК ми розглядаємо, як метод наукового пізнання об'єкта, а модель, як його репрезентацію, покликану стимулювати розвиток теоретико-методологічних засад системного знання з історії книжної культури та сприяти конкретним дослідженням українських кодексів.

Під інформаційно-кодикологічною моделлю РК ми розуміємо системно-ієрархічну структуру формально-кількісних та суттєво-змістових позначень компонентів книги як об'єкта кодикології, яка є результатом наукового визначення всіх елементів, що створюють або складають книгу, в їх внутрішній взаємодії із соціокультурними факторами розвитку суспільства певної доби. Модель репрезентує РК, як явище в комунікаційному процесі.

Якщо характеризувати процес комунікації у РК тільки хронологічно-лінійно, то він буде виглядати таким чином: *епоха*, що викликала соціальну потребу в знанні (у всіх її соціальних взаємодіях) — *автори та створювачі кодексу*, які писали, перекладали, редагували, оздоблювали, опрацювали тощо — РК, або *власне кодекс* — читачі та інші *споживачі інформації* (в найширшому розумінні, яке передбачає і просто читача, і нового творця, і наукового дослідника) — *сучасна споживачам епоха*, в якій проходить процес використання інформації яка використовує свій вплив на створення нового твору та оформлення його в книгу.

Оскільки ми визнаємо моделювання, як репрезентацію в науковому пізнанні, а наукове пізнання — як поняття багатогранне та багатоаспектне, отже, репрезентація РК через інформаційно-кодикологічну модель кодексу як системи дає змогу, окреслюючи об'єкт та предмет дослідження, відобразити його інваріантну структуру, функції та основні ін'єрмацийні риси, які постійно знаходяться у процесі розвитку.

Інформаційне відображення характеризується, перш за все, відтворенням структури явища в її причинно-наслідковій взаємодії, а інформація — відтвореною отримувачем структурою джерела. Розглядаючи РК, як *самостійну систему* (якій властиві і матеріальні, і духовні атрибути), ми неминуче поринаємо в широке коло проблем існування, функціонування і просторово-хронологічної інформаційної взаємодії РК з середовищем. РК властива певна структура, як інваріант системи, що несе в собі характеристику цілісності, постійності і сталості, як фактора стабільності системи і упорядкування її численних ознак, елементів та компонентів.

Відсутність уніфікованої моделі кодикологічних даних принципово перешкоджає не лише системному вивченню, а й створенню комп'ютерної системи і використанню математичних методів для формування оперативного уніфікованого масиву первинної інформації. Тільки кодикологічна структура виявляє суттєві зв'язки між елементами системи (а на практиці — між елементами опису) і, таким чином, дає змогу використовувати апарат об'єктивної класифікації, оптимальну структуру репрезентації і зберігання даних. Перед тим, як математики та спеціалісти в галузі інформатики почнуть створення інформаційної моделі та використання класифікаційних алгоритмів, фахівці РК повинні побудувати *модель даних*, в яку необхідно закласти не лише елементи опису, а й *структуру та організацію РК в усіх її взаємозв'язках* як внутрішніх, так і зовнішніх.

Загальна типологія моделі книжки в книгознавстві вже розглядалася, але в зовсім іншому аспекті. Деякі суто книгознавчі аспекти узагальненої моделі

книжки репрезентовані в працях О.М.Ловягіна, В.М.Ляхова (мистецтвознавчий аспект) та О.А.Гречихіна (комплексно-книгознавчий аспект), у яких РК розглядається, як родова категорія. Ми критично ставимося до типізації родових ознак РК та друкованих видань, оскільки у всіх означених категоріях вони будуть суттєво відрізнятися за змістом завдяки подвійній природі РК як писемного історичного джерела та джерела книжного. Узагальнення понять не відображають змістового значення писемного документа певного рівня організації (або класу) системи.

Отже, РК — первинне і реальне джерело інформації. Її кодикологічна модель (далі *КМ*) — *відбиток, опосередковане джерело, носій універсальної і розвинутої структури кодексу як культурологічного явища, а значить, інформаційно-комунікаційне джерело вторинного характеру, яке є результатом наукового осмислення інваріантної сутності та різноманіття, що постійно змінюється і сприяє її розвитку як явища. КМ, як вже було зазначено, повинна відображати не лише внутрішню структуру, а й вихід на зовнішню систему більш узагальненого рівня, а значить, фіксувати зв'язок між епохами та ідеями, авторами і протоавторами, створювачами кодексу, різними творами, науковими та культурними осередками, майстернями, школами тощо.*

Інформаційне відображення РК в *КМ* має такий вигляд: якщо РК прийняти за систему А, людину, яка вивчає її, за систему В, то складний результат відображення системи А в системі В буде виражатися через модель системи А — підсистему А' (тобто *КМ*). Цей зв'язок виникає в дуже складних інформаційних системах, зв'язаних з психікою творців системи та її дослідників. Насправді, цей зв'язок відображає набагато складнішу ситуацію, коли системи "прото" А (утворювачі кодексу) створюють інформаційну систему А (РК), яка впливає на систему В (дослідник кодексу). Далі система В (дослідник) створює інформаційну підсистему А' (модель *КМ*), а остання використовується тією ж самою системою В, але в більш складному варіанті: для створення моделі даних В' і на її базі — наукового опису С (археографічного, охоронного, кодикологічного, спеціального тощо) — чергової форми інформаційного джерела третього рівня, що створюється для реалізації пізнавального процесу через повернення на більш складному рівні до системи А. І лише після цього до інформаційного процесу вступає бібліографія, як інформаційне позначення четвертого (І), якщо строго говорити, рівня інформаційного відображення.

Таким чином, підінформаційно-кодикологічним відображенням РК як джерела розуміємо форму передачі, що фіксує структуру культурологічної системи РК і деякі структурні (як матеріальні, так і нематеріальні) компоненти систем "створювач кодексу" та "дослідник кодексу" у вигляді *КМ*. Елементи *КМ* є символами, які інтегрують властивості РК та осіб, що мають відношення до створення, вживання та наукового дослідження РК.

Системне дослідження РК базується на встановленні її генетичних властивостей декількох соціальних вимірів та засобів інформаційної взаємодії.

Генетичні основи природи РК окреслюються певним колом суттєвостей її, як джерела: 1. *Формою* (структура РК як система); 2. *Змістом* (ідеї, що закладені в основу створення кодексу як системи, його комплексна джерелознавча сутність); 3. *Призначенням джерела* (соціальні функції РК як книжного джерела); 4. *Історією кодексу (походженням та існуванням)* РК і впливами середовища в просторі та хронології (існування в інформаційних потоках суспільства).

Сталість структури як фактор стабільності та упорядкування її численних елементів і компонентів — *зовнішня та внутрішня форма, що знаходить своє вираження в структурі кодексу*. Мінливість, як засіб її постійної адаптації до умов середовища, — *зміст кодексу*. Взаємодія з середовищем здійснюється на всіх генетичних рівнях: і через форму та зміст, і, особливо, через соціально-інформаційні функції, що окреслюються при вивченні *походження, призначення та історії РК*.

Таке коло проблем включає, на нашу думку, поняття системного підходу до вивчення РК і передбачає її дослідження, як фактора розвитку суспільства у взаємодії з системою вищого рівня — книжно-рукописною традицією та культурою певної доби.

Зовнішня та внутрішня структура кодексу знайшла відображення у його формі. Вона характеризується протяжністю в просторі і часі та складається з декількох підсистем. Під зовнішньою структурою ми розуміємо зовнішню побудову та розташування матеріальних компонентів кодексу, що зберігають його цілісність. Під внутрішньою структурою — принципи організації та передачі інформації кодексу для вираження його змісту.

Структура РК є поліфункціональною та характеризується багаторівневою ієрархічною організацією підсистем. В авторефераті вважаємо за доцільне зупинитися лише на декількох параметрах вищого рівня структури.

1. Оправа. Саме вона відокремила поняття “кодекс” від поняття “рукопис”. Спочатку оправа мала суто прагматичну *охоронну функцію*, але, з часом, завдяки розвитку *естетичних функцій*, набула статусу суттєвого компонента РК.

Основними структурно-матеріальними і структурно-інформаційними компонентами оправи є: 1. **Розмір оправи**; 2. **Загальнотехнологічний тип оправи** (м'яка, жорстка тощо); 3. **Кришки** (розмір, матеріал, конфігурація); 4. **Покриття** (суцільнокрите, складене та його матеріал); 5. **Блок та його компоненти** (форма, корінець, каптал, шиття, зшитки тощо); 6. **Обріз** (тип і фарбування); 7. **Фурунтура** (застібки, зав'язки, жуковини, середники тощо); 8. **Оздоблення оправи** (характер і вид).

Внутрішній зміст підсистеми “оправа” характеризується через: **Датування оправи** (століття, точна дата); **Походження** (локалізація, майстри, майстерні, реставратори); **Вигляд** (первісна, непервісна, виготовлена заново, реставрована тощо); **Технічну класифікацію оправи** (вид, тип, враховуючи призначення та походження); **Стиль оздоблення**.

II. Обсяг кодексу та розміри аркушів. Ця підсистема характеризує просторові координати кодексу, що виражені в розмірі, включаючи оправу і блок, як невід'ємні

частини характеристики внутрішньої структури кодексу:

1. Кількість аркушів (основного тексту і додаткових); 2. Формат аркушів для паперу (по типу складання паперу – 1°, 2°, 4°, 8°, 16° та ін.); 3. Склад зшитків; 4. Розмір аркуша (ширина х висота); 5. Нумерація (алфавіт, система); 6. Сигнатура (нумерація зшитків); 7. Кустоди (реклами).

Перераховані елементи визначають і поняття *внутрішнього змісту* підсистеми “обсяг”, що зв’язує кількісні та змістові аспекти кодексу: Систему нумерації (цифрову, алфавітну; римську, слов’янську, арабську; десяткову, позиційну тощо); Техніку складання пергамену або паперу та їх облік (що має безпосереднє відношення для визначення школи); Час фоліації та пагінації; Матеріальні лакуни, що впливають на повноту тексту.

III. Матеріал рукопису відноситься до зовнішньої структури кодексу. Його внутрішня форма передбачає: 1. Вид матеріалу (папірус, папір, пергамен, тканина та ін.); 2. Якість матеріалу (загальний аспект): (колір, якість, особливості, товщина, прожилки, вержери, понтюзо); 3. Філіграні паперу (тип, розміщення); 4. Контрамарки (тип, розміщення); 5. Палімпсести.

Зв’язок із змістом виражається у визначенні часу та походження матеріалу, технології виробництва, торгової міграції матеріалу.

IV. Сторінка є важливим елементом внутрішньої структури кодексу, оскільки через її організацію здійснюється сприйняття інформації тексту рукопису, враховуються психологічні фактори, що допомагають розумінню тексту. Для неї характерні наступні відомості: 1. Чим написано текст (чорнило, олівець); 2. Розліновка (наколі, лінії, заглиблення, рельєфи); 3. Вигляд тексту – розміщенням на сторінці (тип, рядки, колонки, геометричні варіанти); 3. Спосіб розліновки (металевим стержнем, свинцевим олівцем, чорнилом); 4. Поле тексту (розміри: висота х ширина) та його співвідношення до аркуша.

До змісту цієї підсистеми необхідно віднести систему розліновки та розміщення тексту на сторінці, що також допомагає встановити походження кодексу.

V. Текст. Зовнішній вигляд тексту, його внутрішня організація кодикологічно добре виражені через такі елементи: 1. Рубрикацію тексту (колір, форма, заголовок, ініціали, колонтитули, кінцівка, позначки на полях, художні прикраси, рубрикації); 2. Організацію тексту (структурні частини тексту: слова, фрази, титули, глави, читання, розділи); 3. Внутрішню організацію тексту (присвята, передмова, пролог, заголовок, розділи основного тексту, епілог, послання, кінцеві формули, довідкові розділи — змісти, словники, переліки, покажчики); 4. Особливі форми тексту (тайнопис, таблиці, каліграфи, “гра текстом” та ін.); 5. Вторинні види додаткового тексту та їх організацію (глоси, анотації, коментарі, резюме).

VI. Письмо. Внутрішня форма підсистеми письма дуже складна. Письмо, як окрема система, вивчається наукою палеографією в тісній взаємодії з історичним мовознавством. Системні, а значить, і структурні особливості палеографічного та кодикологічного понять співпадають лише в деякій, хоча і суттєвій, частині. Це,

зокрема: 1. Алфавіт (абетка, азбука) (кирилиця, глаголиця, інші види); 2. Тип письма (установ, півустанов, скоропис, курсив, із загальним аспектом); 3. Графічні особливості письма (розмір, кут нахилу, натиск тощо); 4. Кількість почерків; 5. Скорочення (види та знаки скорочень); 6. Пунктуація (знаки розділові, надрядкові та ін.); 7. Правопис; 8. Цифрові системи та їх накреслення; 9. Чорнило (колір, якість); 10. Виправлення (частота та види, знаки виправлення); 11. Тайнопис (види та системи).

Система способів графічної передачі тексту (письма) за змістом пов'язана із походженням та існуванням РК, традиціями скрипторіїв, впливами, індивідуальними особливостями переписувачів тощо.

VII. Музична нотація. Ця структурна ознака — одна з найскладніших; вона належить до богослужбових півчеських текстів і прямо пов'язана із змістом кодексу, етапами походження та формування музичного мистецтва. Відображаються види нотацій, нотація з нотним і безнотного стану із зазначенням ліній, рівнів, штилю, нотаційних знаків, їх перехідні форми тощо.

Зміст цієї підсистеми — вихід на розвиток способів передачі музики, її характеру, співаків, музичних традицій суспільства певної доби.

VIII. Оздоблення тексту тісно пов'язане з мистецтвом і відображає зміст твору або творів, що увійшли до кодексу: 1. Оздоблення елементів структури тексту (заголовків, підзаголовків, ініціалів, сигнатур, реклам тощо); 2. В'язь (прийоми та характер оздоблення); 3. Ініціали (тип або стиль); 4. Заставки (форма, стиль, види); 5. Кінцівки (кількість, розташування, форма та мотиви); 6. Мініатюра (кількість; розташування; сюжет або персонаж, техніка, кольори); 7. Гравюра (кількість, розташування, сюжети); 8. Малюнки (кількість, розташування, сюжети, кольори); 9. Прикраси аркуша (бордюри, оздоблення рядків, табличних канонів, колонок; види, кольори).

Прикраси рукописів пов'язані з формуванням та становленням рукописно-книжних традицій і тому є невід'ємною частиною змісту кодексу.

IX. Геральдичні та родословні ознаки мають велике значення для вивчення проблеми походження та призначення кодексів і складаються з наступних підсистем: 1. Герби; 2. Емблеми; 3. Девізи та заклички; 4. Геральдичні фігури; 5. Негеральдичні фігури; 6. Родословні дерева та інших видів генеалогічних позначень із зазначенням видів, кольорів, розташування, наповнення.

X. Додатковий текст (записи) є окремою формою мікроджерел, що мають власну форму та зміст. Він розподіляється на: 1. Записи, що не відносяться до змісту тексту рукопису (побутові, фольклорні, про історичні події, явища природи тощо); 2. Записи, що відносяться до історії кодексу (родоводні, створювачів кодексу або про створення кодексу, власницькі, вкладні, купівлі-продажу, дарчі тощо).

XI. Знаки книжні та облікові — екслібриси, суперекслібриси, штемпелі, штампи, монограми, етикетки (кількість, розмір, розташування, зміст, тип).

Зміст РК — гармонія ідейної та структурної організації кодексу, первинна

ідея, мета, взаємодія для реалізації ідеї та мети, сукупне вираження комплексу ідеї в змісті та формі кодексу. Джерелознавче поняття встановлення змісту полягає у встановленні факту ідеї, факту дії та факту реалізації ідеї.

Зміст кодексу потребує окремого розгляду в системі "зміст історичного джерела", тобто ми концентруємо увагу на понятті *змісту РК як факту науки*, або "референта" факту-описування. Усунення протиріччя між історичною реальністю – "фактом дійсності" та "фактом науки", що оперує залишками цих явищ через створення моделі сукупності історичних фактів, є теоретичною проблемою джерелознавчого дослідження РК.

Поняття *зміст рукопису* складається із "змісту твору" та "змісту тексту". Останній концентрується у критичі тексту окремого рукопису та списків тексту твору. Зміст тексту рукопису прямо пов'язаний з історією тексту твору, який був написаний, а потім існував у декількох або в багатьох списках. Тому дослідження "змісту тексту" спрямоване на вивчення його походження та історії, а "зміст твору" — на увесь комплекс ідей, що містить власне авторський твір та його суттєві переробки. В практиці джерелознавства і текстології все те, що має відношення до ідентифікації тексту та вивчення засобів його ретрансляції, може бути визнаним вивченням "змісту тексту". Серед таких ознак — автор (псевдоавтор, приписуваний, гаданий); "автори" вторинного рівня (редактор, укладач, коментатор, перекладач, переписувач; ілюмінатор тощо); назва рукопису типологічна; назва вживана; самоназва; жанр (сказання, повісті, літописи, житія та ін.); мова списку (основна та мова впливів); дата створення списку.

Зміст твору стосується власне походження та історії конкретного твору; особи автора (або авторів), форми упорядкування тексту (оригінальний, компіляція, виписки, переклад, тлумачення тощо); авторських редакцій, переробок, скорочень тощо; дати створення і мови авторського тексту, переробок, компіляції, реалія тексту та, що найбільш значиме, — вивчення ідеї твору в еволюції від причини до наслідку. У випадку, коли автор анонімний, його походження визначається через сукупність ідей. Зміст тексту — це зовнішній, а зміст твору — внутрішній зміст рукопису.

Кодекс об'єднує в собі рукопис, але при цьому має свій власний зміст. Поняття "зміст кодексу" складається із змістів його підсистем і утворює нову змістову якість, що може бути визначена, як реалізований *синтез ідей та узгоджених дій щодо реалізації ідей у факті створення окремої книги*. Зміст РК має безпосереднє відношення до походження та призначення кодексу і його складових частин. Наукове завдання стосовно цієї проблеми полягає у вивченні процесів та фактів, що відображені в кодексах, встановленні ступеню їх вірогідності та їх інтерпретацію.

Вивчення *змісту кодексу та його походження* реалізується за аналізом предметних властивостей, що можуть бути репрезентовані в таких *зовнішніх компонентах* кодексу, як: 1. Створювачі РК: автор або автори творів, редактор, укладач, компілятор, коментатор, перекладач, переписувач, ілюмінатор,

рубрикатор, палітурник, оздоблювач оправи, замовник тощо; 2. Склад РК: рукопис, однорідний за походженням; збірник з вказівкою на постійний чи змінюваний склад; збірник, єдиний за походженням, чи конволот тощо; 3. Збірник творів: постійного складу, перемінного складу, тематичний, предметний та ін.; 4. Дати створення компонентів РК – рукопису, оправи, оздоблення тощо; 5. Назва рукопису та його частин: типологічна (апостол, біблія, збірник постійного складу, ізборник, ірмологіон, космографія, літопис, мінея тощо), самоназва; 6. Мова рукописів кодексу; 7. Місце створення РК та її частин; 8. Характер РК за призначенням (біблійські книги – ветхозавітні та євангельські, церковно-півчеські, богослужбові, історико-літописні та ін.); 9. Жанр текстів РК (сказання, повісті, літописи, життя та ін.); 10. Предметна класифікація текстів; 11. Тематична класифікація за розділами структури історії науки (загальноцерковна історія, загальна громадянська історія, філософські, етнографічні, історико-літературні твори тощо); 12. Тексти: перелік (автор, назва, заголовок); лакуни; довідкові розділи; вторинний текст (доповнення, глоси, коментарі тощо), редакції та ізводи; 13. Місцезнаходження інших частин РК (якщо ркп у фрагменті); 14. Записи творців кодексу.

Досі не з'ясоване питання про те, чим є мова — формою чи змістом. Якщо розглядати це поняття в суто науково-інформаційному руслі, вона, безперечно, може бути віднесеною до категорії форми передачі інформації. Але у випадку з писемною спадщиною мова повинна сприйматися, як генетична ознака, пов'язана з походженням та змістом кодексу.

Зміст кодексу — достовірність його синтезованої ідеї, яка об'єднує всі його компоненти, а значить, складається з визначення, хто, з якою метою, якими засобами реалізував головну ідею твору та особливі або допоміжні ідеї щодо його репрезентації, і, водночас, щодо власного самовираження особи створювача кодексу. Подолання тенденційності та суб'єктивності авторів і створювачів, встановлення реальних фактів, ідей і намірів, — важливий напрям внутрішньої змістової критики історичного джерела. Внутрішній зміст відображає походження, призначення, об'єктивні фактори розвитку об'єкта, а отже, — і генетичні основи класифікації.

Увага до проблеми кодикологічного змісту та класифікації РК повинна концентруватися на вирішенні питання про походження та соціальне призначення (або соціальні функції) РК. Ця проблема є дуже складною. Так, "походження" може розумітися у двох аспектах — вузькому (автор, місце, соціальний статус) і широкому (соціальні та політичні причини створення кодексу, що ув'язуються з вивченням конкретних історичних обставин, а значить, і широкого кола інших джерел). Соціальні функції та мету конкретного соціального впливу ми розуміємо в прямому значенні і припускаємо, що всі функції книги є соціальними і не збігаються з поняттям походження. Ми дуже критично ставимся до розподілу деякими вченими-документалістами (О.Гречихін) функцій книги, наприклад, на інформаційні, естетичні, комунікативні, дидактичні і, разом з тим, до

відокремлення, як особливих, соціальних. Плуатинна з функціями — також окрема проблема. Здається, що пізнавально-освітня, естетична, моральна, дидактична та юридична (соціально-правова) функції є найбільш типовими для РК як комплексного історичного джерела. Інформаційність однаково притаманна всім соціальним об'єктам. Проблема функції — в змісті інформації, а не в інформативності функції джерела.

Історія кодексу включає походження та історію побутування кодексу: проблеми створення книги (скрипторії, тематика, техніка, почерки та шрифти, орфографія, художнє оформлення тощо); розповсюдження книги (книготоргівля, вклади та інші шляхи розповсюдження, географія і соціологія книги); формування книжкових зібрань та колекцій (умови створення, склад, вплив на суспільство); використання (соціологічні аспекти) книги (соціальний склад замовників, читачів, вплив книг, реакції на книги тощо); а також репертуару РК різних соціальних діб і різних верств населення. У структурі РК походження та побутування виражається через: *Дати створення кодексу* та всіх його компонентів: вірогідність вказаної переписувачем, інтролігатором, оздоблювачем та іншими дати; підтримка вірогідності дати або її встановлення шляхом аналізу матеріалу письма, філіграней, розліновки, типів оздоблення, типів почерків, реалій тексту списку (з допомогою текстології) тощо. *Дати змінювань і доповнень тексту*: глоси, інтерполяції, коментарі, приписки, виправлення та ін.; аналіз часу доповнень та їх характеру. *Локалізація* (місце створення кодексу або його частин): встановлюється, враховуючи всі можливі факти критики тексту, оздоблення, письма, матеріалу, оправи. *Особи*, що мають відношення — до створення РК (автори, переписувачі, редактори, замовники, перекладачі, коментатори, оздоблювачі); — до використання РК (власник; вкладник; читач; замовник, покупець тощо); особи, що не мають відношення до використання кодексу, тобто згадані в приписках (з встановленням імен, походження, професії тощо). *Власницькі, геральдичні та облікові знаки* (штампи, екслібриси, супрекслібриси, герби, монограми та ін.). Записи, що відносяться до історії кодексу (власницькі, вкладні, купівлі-продажу, історичні, про явища природи, молитовні, фольклорні, побутові, випадкові).

Поняття історії тексту включає до себе і неусвідомлено приховану інформацію, що торкається практично всіх компонентів РК. Напластування технік, ідей, усвідомлених змін та інтерпретацій тексту — все це також складає історію РК. Вивчення взаємовідносин *суспільства, влади та особи* — колосальний потенціал РК.

Репрезентація РК, як комплексного історичного джерела, здійснюється через кодикологічну модель даних РК (далі КМД). Принциповим моментом кодикологічного моделювання та наукової апробації моделі і створення масиву даних по різних елементах окремих кодексів при аналізі РК є розподіл функцій між репрезентацією РК через КМД і науковим інформуванням про її форму, зміст, історію. Отже, ми розподіляємо стадію створення *моделі даних* (стадія аналізу) і стадію створення *інформаційної описової статті* (стадія синтезу). Лише після

цього можлива третя стадія — створення археографічної чи бібліографічної статті (стадія наукового повідомлення) для інформаційного видання в залежності від його призначення.

На відміну від КМ (система А') КМД (система В') включає і психологічні та гносеологічні властивості системи В (дослідника). Крім того, походження та історія кодексу в цілому встановлюються методом аналізу походження всіх його частин та залученням додаткових історичних та бібліографічних даних. Отже, КМД буде відображати разом з об'єктивними атрибутами структури РК структуру його критики (наукового вивчення), як історичного джерела. Структура КМД відображає кодекс у вертикальних та горизонтальних зв'язках і є наскрізною. Створення моделі книги, а готім і моделі її наукового вивчення є обов'язковим етапом для наступного інформаційно-комунікаційного етапу її залучення до наукового обігу через науково-довідкові видання.

Розділ 4. Історико-кодикологічний підхід у конкретно-історичному дослідженні рукописно-книжної спадщини України: науковий опис, традиція і комп'ютеризація

Розгалужена КМД є методичним інструментарієм, що допомагає кодикографу, а складання науково-облікових, науково-пошукових та джерелознавчих видів довідників РК, пов'язаних з описом кодексів, є практичним результатом кодикографічної діяльності.

Класифікація видів наукових каталогів рукописних книг у джерелознавчій літературі спеціально не розглядалася. Необхідність науково-методичної уніфікації основних систем описових статей за певними типами видань не викликає сумніву.

Питання про необхідність визначення класифікації типів видань описів РК та їх методик вже порушувалося: Дж.Геюшев пропонує 4 типи — стислий алфавітний; анотований алфавітний та тематичний; тематичний, розрахований на фахівців конкретних галузей знань; зведений каталог, до якого включаються лише стислі форми каталогів, складені за єдиною схемою, але з розподілом матеріалів за тематично-хронологічним принципом. Але автори класифікацій досить часто не враховують, а іноді і порушують правила ділення об'єкту поняття, встановлені законами логіки. Класифікація повинна відображати не лише зовнішні ознаки, а й ґрунтуватися на внутрішніх закономірностях розвитку системи інформування через довідники РК.

Підстави для відбору та групування матеріалів при створенні наукових описів (каталогів) РК можуть бути як формально-логічними, так і неформальними залежно від відібраної зовнішньої чи внутрішньої ознаки КМД. Принципи складання довідника базуються на логіці передбачення напрямів історичного наукового пошуку. Дослідника, звісно, цікавить інформація з таких головних напрямів: тема, період (доба), мова, авторська приналежність, предмет (включаючи типологічні назви, жанри), географія. Підстави для внутрішньої систематизації

описових статей, на нашу думку, знаходяться у межах цих науково-комунікативних понять, пов'язаних з науковою зацікавленістю в інформації і виражених у понятті "зовнішній зміст РК".

Класифікація за принципом добору та внутрішньою систематизацією описових статей наукових видань може базуватися на різних наукових принципах відбору інформації, що, в свою чергу, пов'язане з процесом наукової творчості та наукового пошуку. Серед названих напрямів завжди є один головний, а останні виконують роль допоміжних. Найзручнішими для цього є фасетні методи класифікації. Однак у залежності від способу внутрішнього групування всі принципи пошуку будуть присутні в довідковому апараті, оскільки це класифікація не систем опису РК, а систем загальної репрезентації описових статей у довіднику за пошуковими принципами. Так, до тематичних каталогів можна віднести описи природничої або філософської РК; до предметних — багатоаспектні описи РК за типологічними назвами та жанрами; до мовних — каталоги латинських, грецьких, слов'яно-руських, українських РК; до географічних — описи рукописів певного регіону. Але, разом з тим, у таких виданнях забезпечується універсальний пошук за іншими, неосновними, ознаками. Це передбачається системою внутрішнього групування описових статей та складанням допоміжного апарату видання.

Серед спеціальних методів виділяється і групування за елементами *внутрішньої форми РК*, а саме, — за матеріалом, на якому написані рукописи (пергамен або папір), типом письма, оздобленням РК тощо.

На нашу думку, головною підставою для опису РК та для класифікації описів (каталогів) повинна стати ознака *науковоорієнтації* (а значить, і методика складання описової статті) — тобто, на кого саме розраховане видання і яку мету перед собою ставить.

Якщо видання, розраховане на широке коло дослідників різної професійної орієнтації, витримує рівновагу в інформуванні за існуючими з РК ознаками, корисними для фахівців будь-якого профілю, і містить інформацію з усіх параметрів наукового інтересу до РК, різнобічну за темами, датами, назвами тощо, — воно є універсальним. Видання може базуватися на описовій статті різного ступеня засвоєння інформації — від найзагальнішого до найдетальнішого, але зміст твору або іншого компонента РК розкривається до певного, у більшості, до загального рівня *зовнішньої ознаки форми та змісту РК* (у відповідності до нашого розуміння поняття форми та змісту). Формальні ознаки зовнішньої структури складають систему опису, а значить, і систему репрезентації довідника.

Коли видання орієнтоване на галузевих спеціалістів або на вузьких фахівців, і методи репрезентації інформації відповідають *поглибленню внутрішньої ознаки форми та змісту* і, відповідно, змістової інформації певного характеру, воно є спеціальним (в переважній більшості, науково-галузевим) за призначенням. Безперечно, що орієнтація на споживача інформації та формальні (чи змістові) критерії визначають методи і форми репрезентації даних та наукового пошуку інформації. Такий підхід дає змогу вирізнити два заснованих все ж на загальній

моделі РК типи опису: *універсальний* тип та *спеціальний* тип, всередині яких можлива видова різноманітність у залежності від того, який характер має опис, які методи застосовані у ньому та якому адресатові він призначається.

Згідно з пропонованою класифікацією описів РК, до *універсального* типу ми відносимо обліковий (охоронний чи реєстраційний) (ОО), суто археографічний (АО) та кодикологічний (чи аналітичний) (КО). Цей тип опису передбачає орієнтування на всіх можливих споживачів інформації, даючи їм уявлення про зовнішню форму та зміст РК як комплексного об'єкта історії та культури. Огляд існуючих описів свідчить про те, що ОО та АО є найбільш доцільними для загальних описів книжних зібрань і колекцій (тобто за їх походженням чи зберіганням): при їх допомозі, згідно з уніфікованою схемою, до наукового обігу залучаються різні за походженням та складом рукописи. КО враховує походження книги і передбачає систематизацію за одним чи декількома принципами (хронологічним, тематичним, географічним чи мовним). Прикладами ОО та АО можуть бути численні довідники ХІХ–ХХ ст., присвячені опису державних та приватних зібрань (в Україні можна вказати на довідники М.Петрова, О.Лебедева, М.Сперанського, І.Свенціцького та ін.).

КО в Україні, Росії та Білорусії практично відсутній, є лише спроби розпочати дослідження у цьому напрямі (роботи О.М.Шварц, Г.М.Прохорова).

Спеціальні описи (СО) орієнтовані на інформаційні потреби спеціалістів з конкретних наук гуманітарного циклу, що пов'язані з дослідженням внутрішнього змісту та внутрішньої форми книг з точки зору мови, літератури, історії, музики, мистецтва, філософії. Особливе місце серед них належить описово-текстологічним та змістовим дослідженням текстів джерел, музики або мистецтва книги, їх зв'язку з літературними та образотворчими процесами в суспільстві, декоративним та музичним мистецтвами епохи створення РК, а також їх впливу на технологію книги пізнішого часу. В основу покладено принцип предметності. Основою для описової статті, її складу та розміщення у довіднику у повинен бути текст твору або мистецтво книги.

Універсальні та спеціальні описи (каталоги) за формою, упорядкуванням та практичним призначенням можуть бути стислими, розширеними, предметними, іменними, поточними (каталоги нових надходжень) та будь-якими іншими. Але якщо говорити про специфіку описів РК, то генетично вони визначають і наповнення та характер інформації в описовій статті, що, безперечно, тісно пов'язане із кодикографічною діяльністю.

У відповідності до основних науково-комунікативних функцій опису РК універсального типу склалися і типи методичного підходу до підготовки видання: науково-обліковий та науково-дослідний (археографічний, кодикологічний, джерелознавчий).

Науково-облікові види описів характеризуються найзагальнішою інформацією, що дає змогу ідентифікувати РК. АО передбачає об'єднання пошукових, облікових та науково-інформаційних функцій і розрахований на те,

щоб подати основні атрибути кодексу. КО орієнтований на широке коло джерелознавчих досліджень і передбачає подальший деталізований розгляд рубрик АО. Його основи наведені нами у структурі КМД.

Проблема створення нових інформаційних технологій обробки та наукового використання кодикологічних даних у західній кодикології була порушена досить давно, і тому у США, Канаді, Франції, Голландії, Німеччині, Австрії, Великобританії тощо нині вже існують банки даних та інформаційні системи на ПК. Найбільш раціональними, на нашу думку, є створення структури опису АО з додатковими кодикологічними елементами, хоча автоматизовані технології та сама структура опису будуть істотно відрізнятися від традиційних.

У основу переважної більшості автоматизованих каталогів рукописної та рідкісної книги покладені принципи бібліографічного опису документа, що цілком задовольняє пошук і зберігає оперативність отримання інформації. Найпоширенішим типом такого опису є MARC-формат, що був розроблений американськими архівістами та Бібліотекою Конгресу США в серії бібліографічних MARC-форматів та існує у багатьох різновидах відповідно до видів інформації з різноманітних галузей знань. Останній його різновид — USMARC-ARC — створений для рукописів (1983-1984 рр.) і спеціально пристосований не тільки до сучасного, але й до ретроспективного документів.

Проблеми формалізації опису, узгодження принципів предметизації та створення термінологічного словника, стандартизованих методик по запровадженню даних до архівних та рукописних систем будуть перешкоджати подальшому розвитку інформатизації науки в Україні у випадку, коли не буде узгоджених форматів та програмного забезпечення на різні бази даних, предметні та лінгвістичні словники. Створення формалізованої КМД дасть змогу розпочати роботи в цьому напрямі, але найкращим варіантом політики комп'ютеризації, на нашу думку, є пристосування археографічного опису слов'янської книги до існуючих міжнародних форматів. Перспективними роботами у цьому напрямі є описи та інструкції ІДІТ (програма "MEDIUM", Париж); "MSS" (Manuscripts) Річарда Хамера (Християнська церква, Оксфорд); "SEM" (Structured expandable manuscript description on to levels" (Бамберзький університет). Найбільший інтерес для слов'янської кодикології та археографії становить база даних "PCC" (Producing Codikological Catalogues with the Aids of Computers), створена у Неймегенському університеті (Голландія) і пристосована до книг з латинським, грецьким та кириличним шрифтами. У відділі рукописів ЦНБ розроблена автоматизована інформаційно-пошукова система "КОДЕКС", яка заснована на стислому варіанті КМД.

Історія книжної писемності в Україні прямо пов'язана з становленням і розвитком книжно-рукописних традицій.

Вивчення книжно-рукописної традиції в Україні, на нашу думку, передбачає створення стрункої системи уявлень про процеси передачі традицій і розвиток духовної спадщини в загальному її розумінні через книжку рукописну соціально-комунікативну систему. Головне завдання кодикології ми розуміємо у виявленні локалізованих напрямів і книжно-рукописних традицій.

Основними структурними елементами цієї системи повинні стати:

1. Створення за предметним принципом якнайповнішого репертуару та типології РК, української за походженням і розповсюдженої в Україні XV-XVIII ст. за: загальними назвами і самоназвами; характером твору; жанрами; предметами і темами.

2. Класифікація цього масиву за: мовами та діалектами; хронологією; локалізацією або географічною інформацією.

3. Створення персоналій українських книжників та письменників.

4. Скрипторії та майстерні.

5. Облік рукописів, які пов'язані з мистецтвом книги – створення зведеного каталога оздоблених рукописних книг.

6. Зведена бібліографія з історії української РК, яка повинна включати праці з усіх аспектів, пов'язаних з пошуком, описом, публікаціями та вивченням окремих питань зовнішнього і внутрішнього аналізу рукописних книг та рукописів.

На сьогодні необхідно спрямувати спільні зусилля фахівців різного профілю на розробку теоретичних принципів та науково-практичних і методичних уявлень про предметизацію, типологію, тематичну та географічну класифікацію РК.

Певні змістові інформаційні ознаки у комплексі дають можливість моделювання і репрезентації основних потоків концентрації культурологічної інформації та найважливіших тенденцій у розвитку української книжно-рукописної традиції.

Висновки

1. Оформлення нового напрямку у вивченні історії української РК, пов'язаного з розвитком спеціальної науки *кодикології* та її камеральної галузі *кодикографії* і спрямованого на створення фундаментальної історії української писемної книжної культури, було підготовлено розвитком усієї світової системи гуманітарних наукових знань про кодекс. Визначення теоретичних основ цього напрямку є необхідною умовою подальшого системного дослідження книжної культури України.

2. Кодикологія є самостійною спеціальною історичною дисципліною синтетичного типу, що займає проміжне місце між джерелознавством та книгознавством. Об'єктом кодикології є РК як комплексне історичне джерело. РК має загальні властивості рукописної книжності, незалежні від окремих факторів (тобто від особи творця, місця та часу появи книги, мистецтва майстрів тощо), в яких книга знаходить свій вияв, як атрибут культури, та відображає розвиток індивідуального, одиничного, часткового, як складова певного духовного та матеріального середовища. Будучи джерелом багатопластової, багатомірно згорнутої інформації, вона водночас цікава, як єдина інформаційно-кодикологічна модель книжного джерела та як об'єкт і суб'єкт культури.

3. Предметом кодикології є вивчення написаної на пергамені чи папері рукописної книги, як факту матеріальної і духовної культури середньовічного

суспільства в усій сукупності зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, а також історії, тобто походження, функцій та долі книги. Таким чином, до питань кодикології потрапляє увесь комплекс проблем рукописно-книжної спадщини України феодальної доби.

4. Кодикологія тісно пов'язана з науковим описом РК, тому принципового значення набуває теоретико-методологічне та науково-практичне визначення її камеральної галузі – кодикографії, яка має характер експериментальної протостадії фундаментальних досліджень історії книжної культури і досліджує методики "розгортання" інформації та запровадження цієї інформації до наукового та культурологічного обігу.

5. Кодикографією, на нашу думку, може бути визнана спеціальна наука, яка визначає характер, методи та види описів РК як інформаційно-культурологічної системи на основі всіх її складових (форми, змісту та долі), а також передбачає галузь науково-практичної діяльності по створенню узагальнюючих (чи універсальних) систем обліково-охоронного та науково-інформаційного характеру (каталогів, покажчиків, довідників, автоматизованих інформаційних систем). Кодикографією можна вважати окремою камеральною галуззю кодикології, яка зникається з камеральною галуззю археографії.

6. Теоретично-методологічні засади розвитку історико-кодикологічних досліджень української книги, що полягають у визначенні об'єкта, предмета і завдань кодикології та кодикографії, розробці понятійного апарату нових наук та деяких суміжних з ними галузей знань, репрезентації РК через моделювання її, як самостійної культурологічної системи, створенні археографічної, кодикологічної та документально-інформаційної моделей даних, методик кодикографування і класифікації кодикографічних описів та інше, складають первинну базу для подальшого розвитку всієї палітри системного, більш конкретизованого, вивчення української книжно-рукописної культури.

7. Основою історико-кодикологічного підходу є використання можливостей методу моделювання рукописної книги, як способу відображення реальної дійсності в її сталій формі та динамічному розвитку, і наукової репрезентації явища через кодикологічну модель. Запропоновані кодикологічна модель та кодикологічна модель даних ґрунтуються на трансляційній властивості РК і можливості інформаційної взаємодії соціальних процесів через кожну окрему РК та її багатомірні масиви в процесі соціального обігу. Взаємодія з середовищем здійснюється на всіх генетично-структурних рівнях та через форму й зміст книги, але найперше, через соціально-інформаційні функції, найбільш повне уявлення про які можна отримати, вивчаючи *походження, призначення та історію РК*.

8. Інформаційно-комунікативний процес суспільного обігу писемного книжного джерела протягом усього періоду його існування виглядає, як вплив різних факторів та хронологічно послідовну зміну певних процесів. Мається на увазі акумуляція ідей, створення писемного джерела, оформлення писемного джерела в кодекс з пристосуванням ідей писемного джерела до ідей його

оформлення, безпосереднього впливу РК на читача, і навпаки, — читача на РК (записи, коментарі, глоси, приписки, переписування тексту та інше), опосередкований вплив через вторинні форми інформування — каталоги, довідники, археографічні публікації.

9. Головне завдання кодикології полягає, на нашу думку, у виявленні локалізованих напрямів і книжно-рукописних традицій в Україні. Вивчення ж книжно-рукописної традиції передбачає системне уявлення про процеси передачі традицій і розвитку духовної спадщини в загальному її розумінні через книжну рукописну соціально-комунікативну систему, розробку теоретичних основ та методик предметизації, типології, тематичної та географічної класифікації РК.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Казанский летописец. Классификация списков. М., 1981. 114 с.
2. Історія науки і археографія // Українська археографія: Сучасний стан та перспективи розвитку. К., 1988. С.141-143 (у співавторстві з О.М.Апанович).
3. Кодикологія та комп'ютеризація: актуальні проблеми камеральної археографії // Українська археографія: Сучасний стан та перспективи розвитку. К., 1988. С.212-213.
4. Использование математических методов и средств вычислительной техники в кодикологических исследованиях рукописных книг // Информатика и науковедение: Тез. докл. Всесоюз. науч. конф. Тамбов, 1988. С.118.
5. Грецькі рукописи з фондів Бібліотеки Академії наук Української РСР у Києві. Каталог виставки. Афіни, 1988. 23 с. (у співавторстві з О.М.Гальченко).
6. История о Казанском царстве (Казанский летописец). Списки и классификация текстов. К., 1989. 192 с.
7. Проблемы исследования рукописных и старопечатных фондов в ЦНБ АН УССР // Оптимизация научных исследований в области библиотекосведения и библиографии: Сб. науч. тр. М., 1989. С.90-101.
8. Историко-культурные фонды как объект междисциплинарных исследований // Оптимизация научных исследований в области библиотекосведения и библиографии: Сб. науч. тр. М., 1989. С.33-43.
9. Библиотечные фонды: к проблеме классификации. // Там же. С.84-86.
10. Рукالیсна кніга XVI ст. у фондах аддзела рукапісау ЦНБ АН УССР // Спадчына Скарыны: Зб. мат. першых скарынаўскіх чытаньняў (1986). Мінск, 1989. С.216-222.
11. О возможностях классификации рукописных и старопечатных книг по базисным системам признаков // Автоматизация и механизация библиотечно-библиографических процессов: Сб. науч. ст. К., 1989. С.69-73 (в соавторстве с В.А. Ясулайтисом).
12. Київ-Афіни: тисячолітня історія зв'язків // Наука і культура: Зб.ст. К., 1989. С. 232-240.

13. Проблеми дослідження рукописних і старопечатних фондів в ЦНБ ім.В.И.Вернадського АН УССР // Оптимізація наукових досліджень в області бібліотекознавства і бібліографії: Сб. науч. тр. М., 1989. С.90-101 (в соавторстві з Мухой Л.В.).

14. Сохранность рукописных и старопечатных фондов: основные задачи исследования физического состояния фонда и методика его анализа // Исследования, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников: Тез. докл. Междунар. конф. 16-21 окт. 1989. М., 1989. С.48-50 (в соавторстві з Гальченко Е.М.).

15. Рукописная книга: проблемы кодикологии и автоматизации // Научно-технический прогресс, исторический опыт и современность. Взаимодействие технического и социального прогресса в эпоху феодализма. Свердловск, 1989. С.54-55.

16. Списки Казанского летописца в фондах ОРЦНБ // Фонды отдела рукописей ЦНБ АН УССР. К., 1989. С. 36-56.

17. Актуальные вопросы исследования рукописных и старопечатных фондов / Библиотеки АН УССР. К., 1990. С. 73-78 (в соавторстві з В.А. Ясулайтисом).

18. Перспективы изучения средневековой отечественной книжности и автоматизированная информационная система "Памятники письменности и печати" // Библиотечно-информационные системы: Сб. науч. тр. К., 1990. С.18-32.

19. Историко-кодикологические исследования в библиотеке и проблемы описания рукописной книги // Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР. К., 1990. С.79-81.

20. Сучасні проблеми едиційної археографії // Матеріали наради "Методичні рекомендації по передачі текстів документів XV-XVIII ст.". К., 1990. С.89-94.

22. Українська рукописна книга як об'єкт кодикології та камеральної археографії // Український археографічний щорічник. К., 1992. Вип.1(4). С. 59-70.

22. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992. 152 с. (у співавторстві з О.М. Гальченко, за участю О.А.Іванової).

23. Кодикографія – Археографія – Кодикологія (взаємозв'язки та розмежування) // Там же. С 7-31.

24. Архівна та рукописна Україніка. Програма виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України // Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширеної міжвідомчої наради. К., 1992. С.51-62 (у співавторстві з В.І.Ульяновським, К.Є.Новохатським).

25. Структура і зразки кодикологічного опису східнослов'янської рукописної книги // Там же. С.92-115.

26. Историко-кодикологичні дослідження рукописних фондів // Дослідження фондів наукових бібліотек України. Сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доп. К., 1992. С.10-12.

27. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. К., 1992. 312 с.

28. Інформаційно-документальні описи писемних джерел: бібліографія археографія, кодикографія // Бібліотечний вісник, К., 1992. № 1. С. 13-29.

Handwritten signature

АВ 27.836

Підписано до друку 15.07.93. Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 2,32 Обл.-вид. арк. 2,5
Тираж 100 Зам. 577 1993 р.

Поліграф. д-ца Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушевського, 4